

Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Süreci (1944-1950)

ESAT ÖZ*

GİRİŞ: Demokrasiye Geçiş ve Demokratikleşme Kavramları Üzerine

Türkiye'de 1940'lı yılların ortalarında başlayıp 1950 yılına kadar uzanan ve çok partili hayata (ya da demokrasiye) geçiş süreci olarak tanımlanan dönemi incelemeye geçmeden önce, bazı kavramların netliğe kavuşturulması yerinde olacaktır. Bu kavramların bazen "demokratikleşme süreci" ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılıyor olması, böyle bir açıklamayı zorunlu kılmaktadır.

Tanımlarla ilgili olarak öncelikle şu üç noktanın altının çizilmesi gerekmektedir; Birincisi, değerlendirmeler daha çok 20. yüzyıl'da gözlenen ve "evrimci model"e göre bazı önemli farklılıklar içeren "yeni devletler"deki demokrasiye geçiş süreçleri açısından geçerlidir. İkincisi, doğrudan dış müdahale gibi, rejimin kendi iç dinamiklerinin evriminin az ya da çok ürünü olmayan değişimler gözönüne alınmamıştır. Üçüncü olarak, geçiş kararını ve sürecini biçimlendiren aktörlerin sosyo-ekonomik yapıları değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bu sınırlamalar ister istemez bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü bütün bu değişkenlerin dikkate alınması, doğrudan

demokrasiye geçişle ilgili ayrıntılı bir teorik (kavramsal) inceleme gerektirecektir.¹

Demokratikleşme, çok partili hayata geçiş sürecine göre çok daha uzun bir dönemde hayata geçmesi mümkün olan; demokrasi-nin kurumsallaşmasını, pekişmesini ifade eden bir süreçtir. Kurumsallaşma ise, en basit anlatımıyla rekabetçi siyasal kurulların ve kurumların oturmaya başladığı, yani bu süreçlerin sonuçlarına tüm tarafların rıza gösterdiği bir aşamadır. Bu kurulların temelinde, şüphesiz siyasal ve toplumsal anlaşmazlıkların (çatışmaların) çözümünde izlenecek yöntemin, evrensel demokratik prensiplere göre belirlenmiş olması yer alır. Demokratik kurumların ve yöntemlerin toplumsal kültürün doğal bir parçası haline gelmesiyle, diğer bir deyişle demokratik bir siyasal kültürün oluşumuyla, kurumsallaşma süreci büyük ölçüde tamamlanmış olur.

Çok partili hayata geçiş ise, demokratikleşme sürecinin bir parçasıdır ve onun başlangıç (ilk) aşamasını oluşturur. Geçiş süreci, siyasetin demokratik olmayan otoriter yapısından kurtularak yarışmacı (rekabetçi) bir karakter kazanması zorunluluğunun doğmaya ve böyle bir anlayışın ulusal ve/veya yerel elitleri arasında taraftar bulmaya başlamasıyla ortaya çıkar. Bunu siyasal iktidarın ele geçirilmesi, sürdürülmesi ve denetlenmesi-

* Dr. Esat ÖZ, Gazi Üniversitesi İ.İ. B.F. Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

nin genel kabul görmüş demokrasi standartlarına göre yeniden tanımlanması ve hayata geçirilmesi mücadeleleri/çabaları izler. Yeni düzenlemelerin, sürecin belli başlı aktörleri tarafından onaylanması, en azından gayrimüşru görülmemesi durumunda ise, geçiş süreci tamamlanmış olarak kabul edilebilir. Sürecin aşamalarını, kısaca, karar verme ihtiyacının doğuşu, karar verme anı ve kararın hayata geçirilmesi şeklinde de formüle etmek mümkündür.

Demokrasiye geçişle ilgili olarak ilk planda bahsedilmesi gereken bir başka konu "uluslararası konjoktür"ün yeri ve önemidir. Çünkü, 1789 Fransız İhtilali sonrasında gelişen ve Batılı büyük kapitalist devletleri saran ilk demokrasi dalgası dahil olmak üzere bütün demokrasiye geçiş süreçleri üzerinde uluslararası gelişmelerin rolü vardır.² Örneğin İngiliz siyasal rejiminin 19. Yüzyıl başlarından itibaren demokratikleşmeye başlamasında Amerikan ve Fransız devrimlerinin ve sonrasındaki gelişmelerin hatırı sayılır bir yeri olduğu bilinmektedir.³ Uluslararası konjoktürün doğrudan müdahaleler dışındaki rolü, genellikle otoriterizm yanlılarının direncinin kırılması, demokrasi taraftarlarını cesaretlendirme açısından önem taşır. Yine, demokratik rejimlerin siyasal ve ekonomik başarıları, onu (demokrasiyi) arzu edilir bir rejim haline dönüştürür.

Son olarak, 20. Yüzyılın ikinci yarısında gözlenen (Huntington'un 2. ve 3. pozitif dalga dediği dönem) ve daha çok gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan geçişlerle, birinci dalga döneminde Batı Avrupa ülkelerinde (ABD, Fransa, İngiltere) ortaya çıkan demokrasiye geçişler arasındaki önemli bir farka işaret etmek gerekmektedir. 1. Dalga döneminde demokrasiye geçiş, yüzyılı aşkın bir zaman dilimine yayılmış ve oldukça sancılı ve tedrici bir geçiş süreci yaşanmıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarısında ise ülkeler, böyle, bir "lükse" sahip olmamış; çok kısa bir süre içinde yerleşik demokrasilerin standartlarına ulaşmak gerçeğiyle karşı karşıya kalmışlardır. En başta, demokrasinin ve piyasa ekonomisinin cezbedici

bir evrensel ideal haline gelmiş olması, yabancı sermayenin akışı gibi "uluslararası" baskılar ve teşvikler bunu zorunlu kılmaktadır.⁴

II. Dünya Savaşı'nın sonları ile 1950 yılı arasındaki yaklaşık altı yıllık bir döneme yayılmış olan demokrasiye geçiş deneyimimiz, yukardaki değerlendirmelerin ışığında ele alınmaktadır. Gerçi bu süreç, siyasal gelişme tarihimizin ne ilk ne de son geçiş aşamasıdır. Fakat dönemin öncekilerle karşılaştırıldığında hem önemi hem de sonuçları (kalıcılığı) bakımından farklı, kendine özgü bir yeri vardır. Her şeyden önce, siyasetin ve ekonominin toplumsallaşması ve buna bağlı olarak bazı geleneklerin oluşmaya başlaması açısından belirli bir mesafenin alındığı bir dönemdir.

Çok partili hayata geçiş olgusu, bütün bu ve benzeri nedenlerle önemini ve cazibesini hiç kaybetmemiş konuların başında gelmektedir. Aşağıda geçiş sürecinin belli başlı özellikleri analitik ve tarihsel bir bakış açısıyla incelenmeye çalışılmıştır. İncelemenin merkezinde ise gerek konunun sınırlandırılabilmesi, gerekse belirleyici ve ağırlıklı bir yeri bulunması sebebiyle siyasal aktörlerin çabaları ve rolleri yer almıştır. Dönemi ana safhalara ayırırken de yine yukarıdaki tanımlar ve sınırlamalar yol gösterici olmuştur.

BİRİNCİ SAFHA: ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ KARARI VE SONUÇLARI (1944-1946)

Demokrasiye Geçiş İhtiyacının Ortaya Çıkışı ve Siyasal Elit

Türkiye'nin 1939 yılında patlak veren II. Dünya Savaşına doğrudan taraf olmamasına rağmen, en az savaşan devletler kadar sonuçlarından etkilendiği bir çok gözlemci tarafından vurgulanmıştır. Savaş şartları, tek parti hükümetinin otoriter yönetim tarzını pekiştirmesi yanında, savaş ekonomisi politikalarını yürürlüğe koymak durumunda bırakmış; diğer yandan da bu politikaların yeterince tartışılmasını önlemiştir. Politikalar, olağanüstü uygulama araçları ile eklemlesince ortaya gide-

rek baskıya dönüşen bir "savaş dönemi siyaseti" çıkmıştır. Bu siyaset sorunların çözümünde yetersiz kalınca toplumsal hoşnutsuzluğun ve tepkinin birikmesine hizmet etmeye başlamıştır.⁵

Gerçekten de ülke, savaşın dışında kalmış olmasına rağmen, kendini oldukça yıpranmış ve güçsüz bir durumda buldu. En başta savunma harcamaları ekonominin dengelerini alt üst etmiş; genç nüfusun savunma alanında istihdam edilmesi de yiyecek stoklarının erimesine neden olmuştu. Türkiye, çok kısa bir süre içinde pek alışıktı olmadığı oranlarda bir enflasyon baskısı ve kıtlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. İşte böyle bir tablo karşısında yönetici sınıfın olağanüstü şartlara dayandırdığı "meşruiyet söylemi" önemini kaybediyor, en azından kamu vicdanında dramatik bir biçimde zayıflamaya başlıyordu. Dolayısıyla savaşın sonlarına doğru yaygınlaşan hoşnutsuzluğun ve problemlerin, doğrudan (örgütlü bir şekilde) ifade edilmesi mümkün olmasa bile, siyasal bir tepkiye ve/veya harekete dönüşebilecek potansiyel bir güç oluşturduğu muhakkaktı ve yönetici elitin bunun farkında olmaması mümkün değildi.

1944 yılının ilk yarısı geride kaldığında savaşın sonuçları, Dünya kamuoyu ile birlikte Türkiye'de de "Demokrasi Cephesi'nin zaferi", "Diktatörlüğün çöküşü" biçiminde değerlendirilmeye ve ifade edilmeye başlanmıştır. Özellikle 1944 yılının sonlarından itibaren Türk basınının önemli bir kısmı bu "müşterek dil"i daha sıkça kullanır olmuştur.⁶ Bu olgu, Türkiye'nin "Demokrasi Cephesi"nde yer aldığı, en azından alması gerektiği konusunda net bir tavır ifade etmektedir. Aynı dönemde, siyasal elitler arasında da uluslararası arenada meydana gelen gelişmelere karşı duyarlılığın artmaya başladığı görülmektedir.

Bütün bunlar, sonuç olarak şu iki önemli sorunun, politik sınıfın gündeminin ilk sırasında yer etmesine yol açmıştır. Birincisi, 1930'lar Türkiye'sinde tek parti ideolojisinin ve rejiminin gelişmesinde teşvik edici bir işlev görmüş olan "Batı Avrupa totaliterizmi"nin çöküşü, kapitalizm ile demokrasinin

tekrar gün ışığına çıkışıyla ilintilidir. Böyle bir alt-üst oluş, beraberinde Kemalist tek parti rejiminin sorgulanmasını, en azından gözden geçirilmesi zorunluğunu gündeme getirmiştir. İkincisini ise, savaşın son bulmasının ardından, bu döneme özgü olağanüstü politikaların yerine neyin konulacağı sorusu oluşturmaktadır. Birbirini tamamlayan ve hemen hemen aynı günlerde gündeme gelen bu iki olgu, bir an önce cevaplandırılması gereken bir dizi soruyu daha bünyesinde barındırmıştır.

İşte böyle bir konjoktürde, yönetici konumunda olan politik sınıf, kaçınılmaz bir biçimde tek parti rejiminin pekiştirilmesi ya da yeni (çok partili) bir rejime geçilmesi seçenekleri arasında bir tercih yapmak zorundaydı. 1944 yılı sonu ile 1945 yılı başındaki gelişmeler, temel tercihin çok partili bir düzene geçmek yönünde ağır basmaya başladığını açıkça olmasa bile göstermektedir. Kuşkusuz böyle bir karar, çok kolay verilen bir karar olmamıştır. Tek parti rejimi içinde yetişmiş ve/veya ona hayat vermiş olan partili elitin en azından bir bölümünün, dönüşüme mesafeli bakmaması mümkün değildi. Döneme ilişkin Hatırat'larda bu tür tavırların gündeme geldiği açıkça görülmektedir.⁷

Böylece, diğer demokrasiye geçiş süreçlerinde de gözlenen "iktidar bloku" içinde ana çatlak şekillenmiş olmaktadır. Fakat iç ve dış konjoktürün (dinamiklerin) demokrasiye geçişi zorlayıcı bir doğrultuda örtüşmesi ve Milli Şef'in tercihinin çok partili hayattan yana olması, muhtemel dirençlerin gücünü kırmıştır.

Milli Şef İnönü'nün 1944 yılının son günlerine rastlayan TBMM'nin yeni yasama dönemini açış konuşması, siyasal elitin içinde bulunduğu durumun açıkça görülebileceği bir söylev olmuştur. İnönü, bu uzun konuşmasında Dünyadaki gelişmeleri ve Türkiye'nin konumunu şöyle tanımlamaktadır:

"Cihan Harbi Müttefikler lehine kesin neticeli safhasına girmiş bulunuyor. Gelecek sulhun insanlığı, adaleti, küçük, büyük her millet için emniyetli bir devir getireceğini umuyoruz..."

... Türkiye Cumhuriyeti, iç idaresi sağlam, demokratik ve milli siyaset takib eder.

Bütün vatandaşlar için eşit bir adaleti, fikir ve vicdan hürriyetini samimi olarak esas tutan bir anlayıştayız...

Türk milletinin sağduyusu ile büyük Millet Meclisinin vatanseverliği, doğru yanlış bütün tenkidlerin içinden vatan için hayırlı ve faydalı kararları bulmamıza imkan vermektedir. İdaremiz bütün manasiyle halk idaresidir.

Bu idare, demokrasi prensiplerini Türkiye'nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekamül ettirmektedir. Türkiye halk idaresinin ameli tedbirlerini bulurken, ilk gündenden itibaren taklit bir idareye düşmekten sakındık ve sakınacağız..."⁸

Bu konuşmayı bazı yazarların yaptığı gibi, sadece parti yönetiminin geçiş sorununun gündeme geldiği bir aşamada gösterdiği direncin bir ifadesi şeklinde değerlendirmek yanlıştır. Konuşmada, 1944 yılının sonuna gelindiğinde kendini hissettiren "çapraz baskılar"ın yarattığı bir "zihin bulanıklığı"yla birlikte, bir arayışın izlerine de rastlanmaktadır. Diğer bir deyişle, metin içinde demokrasiye geçiş açısından negatif ve pozitif bir değer ifade eden cümlelerin kolayca alt alta gelebildiği görülmektedir. Bunun bir tesadüf ya da dikkatsizlik eseri olduğunu söylemek mümkün değildir. O zaman, 1944 yılına kadar değişik vesilelerle yüceltilmiş mevcut düzeni savunma zorunluluğu ile yeni gelişmelerin etkilerinin bir arada görüldüğü bir arayış olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

İnönü'nün demokrasiye geçişi simgelediği kabul edilen 1945 yılı içindeki konuşmalarına biraz daha yakından bakıldığında,⁹ 1944 yılındaki bu söyleviyle olan tema benzerliği hemen göze çarpacaktır. Bunun için, 1944 yılı sonunda yapılmış olan konuşma, var olan düzenle çok partili hayat arasında köprü kurmak ihtiyacının ortaya çıkardığı bir "geçiş dönemi ideolojisi"nin ilk formülasyonu şeklinde değerlendirilebilir. Yeni döneme uyarlanma çabası anlamına gelen bu düşünceler daha sonra partili ideologlarca da işlenmeye başlanmıştır. Gerçekten de 1945 yılı ve sonrasında yapılan değerlendirmelerin müşterek temasını; de-

mokrasinin, CHP'nin nihai hedefi olduğu, zamanı geldiğinde de demokrasiye geçildiği şeklindeki fikirler oluşturmaktadır.

1945 yılının Şubat ayı başında toplanan Yalta Konferansı sonrasında yaşanan gelişmeler demokrasiye geçiş konusunun siyasal elit arasında giderek somutlaşmasına yol açmıştır. Bu konferansta alınan bir kararla, daha sonra toplanacak olan ve "Yeni Dünya Düzeni"nin şekillendirileceği San Francisco Barış Konferansı'na katılma şartı olarak Mihver Devletlerine savaş açma zorunluluğu getirilmişti. CHP Hükümeti bu kararı hemen alarak, Millet Meclisi'nin onayına sunmuştur. TBMM'nin 23 Şubat 1945 tarihli oturumunda onaylanan bu kararlar birlikte Birleşmiş Milletler Beyannamesi de kabul edilmiş oluyordu. Burada dikkat çeken ikinci nokta, meclisteki görüşmeler sırasında milletvekillerinin başında yaygınlaşan söylemi benimsemiş gözükmeleleridir. Konuşmacılar, "Dünyanın geleceğine düzen verecek olan konferansa katılmanın", "uygarlığı, bağımsızlığı ve demokrasiyi kurtarmak isteyenlerin arasında yer almanın" önemini vurgulamışlardır.¹⁰

Çok partili hayata geçiş kararının, bu tarihlere yönetici elitin zihninde iyice şekillenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Zaten Nisan ayı içinde toplanacak olan San Francisco Konferansı'nda Türkiye'yi temsil edecek heyete demokrasiye geçileceği konusundaki iradenin Dünya kamuoyuna ilan edilmesi yetkisinin verilmesi de bunu gösteriyor. Bizzat İnönü tarafından verilmiş olan basına açıklama yapma yetkisine dayanılarak ilan edilen çok partili hayata geçiş kararıyla birlikte, Batı dünyasına karşı bir taahhüt altına girilmiş olunuyordu.¹¹

CHP yönetimi, bu iradesini ancak Mayıs ayının ortalarında Türk kamuoyuna açıklamıştır. İnönü 19 Mayıs törenlerinde yaptığı konuşmada, Kasım 1944 BMM açılış söylevindeki ana fikri muhafaza etmiş, ancak siyasi rejimin geliştirileceği konusunda daha açık bir dil kullanmayı tercih etmiştir: "Milletimizin siyasi idaresi, Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zaman-

larının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir."¹²

17 Haziran 1945 Ara Seçimleri

Çok partili hayata geçiş kararının kamuoyuna resmen açıklanması, basındaki beklentilerle de büyük ölçüde uyuşuyordu. Bu aşamada, kararın samimiyet derecesi başta olmak üzere nasıl hayata geçirileceği ve geçişin boyutlarının neler olacağı konusu önem kazanmaya başlıyordu. 1946 yılı içindeki gelişmelere bakınca, olayların başdöndürücü bir hızla geliştiğini ve yönetimin kontrol kabiliyetini zayıflattığını görüyoruz. Bununla ülke yönetiminde muhalif güçlerin giderek CHP'ye ortak olmaya başladığı, ancak nihai karar verme gücünün ve tekelinin yine CHP yönetiminde bulunduğu anlatılmak istenmektedir. Tabii nihai karar verme tekeli, giderek gelişen muhalefet hareketini görmezlikten gelebilecek, onu yok sayabilecek kadar sınırsız bir gücü ve desteği içermiyordu. Bilakis tek parti dönemindeki "sınırsız" fiili gücünün yerine, kamuoyu denetimi ile anayasanın sınırları içine hapsolmaya başlamıştı. Dolayısıyla çok partili siyasete geçiş kararının hayata geçirilmesinde, iktidar ile muhalefetin hem kendi içlerindeki hem de aralarındaki mücadelelerin ve uzlaşmaların sonucu belirleyici olmuştur.

1945 yılının ortalarında yapılan ara seçimler, işte böyle bir konjoktürde, yani geçiş kararını hayata geçirme sorununun ortaya çıktığı bir dönemde gündeme gelmiştir. Ara seçimler CHP yönetiminin inisiyatifinde gelişmesine rağmen, sonuçları açısından parti geleneğinde ciddi bir sapmayı ifade eden bir nitelik kazanmıştır. Bunun için de "yeni dönem" simgeleyen bir adım olarak değerlendirilmek yanlış olmayacaktır.¹³

17 Haziran 1945 tarihinde 6 ilde boş bulunan milletvekillikleri için yapılan bu seçimlerde CHP Genel Başkanlık Divanınca aday gösterilmeyerek sınırlı bir rekabet ortamı yaratılmaya çalışılmıştır. Parti üst yönetimi, bu

politika değişikliği ile geçiş kararındaki samimiyetini göstermek istemiş olabilir. Siyasal iktidarı etkileyecek bir boyutu olmamasına rağmen, seçimlerin pratikte bazı siyasal sonuçlar doğurduğu gözlenmektedir. Her şeyden önce bağımsız adaylığa bir sınırlama getirilmediği için dönemin bir çok entellektüelinin aday olarak düşüncelerini açıklamasına zemin hazırlamıştır. İkinci olarak, basının bu seçimleri, yeni gelişmeleri talep edebilmek amacıyla bir fırsat olarak kullandığı görülmüştür.

Parti-İçi Muhalefetin Su Yüzüne Çıkışı Ve Rolü

Tek-parti rejimlerinde açıkça örgütlenmiş bir muhalefete yer yoktur. Zaten bu rejimin doğasına aykırıdır. Fakat, tek parti içinde, bazen kişisel çekişmeler ve kırgınlıklar, bazende parti hükümetinin politikalarına karşı olma çerçevesinde gelişen muhalif unsurları görülmektedir. Bu tür gruplaşmalar, genellikle kamuoyuna kapalı zeminlerde gelişir ve partinin ideolojisini ve ana stratejisini hedef alması mümkün değildir. Belirli bir ölçüde de olsa politik ve ekonomik endişelerden yola çıkan parti içi gruplaşmalar, özellikle rejimde ciddi krizler meydana geldiğinde önem kazanmakta ve hatta sonucu etkileyici bir işlev üstlenebilmektedir. Bu durumun belli başlı örnekleri demokrasiye geçiş süreçleridir.

Dünyadaki deneyimlere bakıldığında iktidar bloku, özellikle de yöneten parti içindeki anlaşmazlıkların ve gruplaşmaların demokrasiye geçiş sürecinde oynadıkları hayati rollere ilişkin bir çok örnek hemen göze çarpar¹⁴. Parti içi anlaşmazlıkların ve hizipleşmelerin belirginleşmesi ilk önce siyasal iktidarın gücünü törpülemekte, daha sonra da potansiyel muhalif unsurların hareketlenmesine yol açmaktadır. Bu iki dinamik birbirini besleyen bir nitelik kazandığında ise demokrasiye geçişi hızlandıran bir rol oynamaktadır. 1945 yılının Mayıs ve Haziran aylarında su yüzüne çıkan CHP içindeki muhalefet hareketi bu durumun tipik bir örneğini oluşturmaktadır.

Gerçekten de "Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması" ile

"Bütçe Kanunu" gibi iki önemli yasa tasarısının görüşülmesi sırasında partinin resmi politikasına karşı ciddi bir muhalefetin ortaya çıktığını görüyoruz. 19 Mayıs 1945 tarihinde görüşülmesine başlayan ilk tasarının amacı, topraksız, ya da toprağı yetersiz olanlara toprak vermesi ile yurt topraklarının sürekli ve verimli olarak işlenmesini sağlamaktı. Buna siyasal iktidarın geniş kitlelerin desteğini kazanmak gibi gayri-resmi amacını da eklemek gerekir. Çünkü hayata geçirilmesi aşamasında bir çok sınırlılıkların ortaya çıkmış olması, geçiş sürecinin ilk ciddi sosyo-ekonomik düzenlemesi olan bu kanunun, siyasal iktidarın toplumsal kesimlerle arasında bir bağ kurarak rekabetçi siyasal ortama hazırlanmasının bir aracı olarak düşünüldüğünü söylememize engel değildir.¹⁵

Tasarı genel kurulun gündemine girer girmez milletvekillerinin lehte ve aleyhte olmak üzere iki ana gruba ayrıldıkları görülmüştür. Tasarının lehinde olanlar, salt sosyal ve ekonomik endişelerden hareket ederek resmi gerekçeleri savunmuşlardır. Genellikle büyük toprak sahiplerinin oluşturduğu diğer grupta yer alanlar ise hem usule ilişkin sorunları hem de hedeflerin gerçekçi olmadığına dair eleştirilerini gündeme getirmişlerdir.

Burada, bazı yazarların muhalif kanattaki büyük toprak sahiplerinin varlığını baz alarak yaptıkları, "demokratikleşme hareketi"nin büyük burjuvazinin ve toprak sahiplerinin doğrudan iktidar olmak çabasının bir ürünü olduğu şeklindeki değerlendirmelerini hatırlamak gerekiyor. Bu yorumda gerçeklik payı olmasına rağmen, son tahlilde demokratikleşme hareketini hafife alan, dolayısıyla indirgemeci bakış açısının izlerini taşıyan bir yorumdur. Tasarıya muhalif olanların eleştirilerinde önemli noktalar bulunduğu gibi, tasarıyı genel eleştirileri için araç olarak kullandıkları açıktır. Benzer şeyler aynı tarihlerde gündeme gelen "Bütçe Kanunu" tasarısı için de söylenebilir.

Tasarıların niteliğı, eleştiri uslubundaki netlik ve hepsinden önemlisi parti geleneğine aykırı biçimde partinin kendi içinden yayılım ateşine tutulması, bir taraftan parti yönetimini

rahatsız ederken diğer taraftan kamuoyununun harekete geçmesine yol açıyordu. Bunun için, meclisteki tartışmalar ve oylamalar sırasında ön plana çıkan Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü gibi isimler daha o zamanlar demokrasiye geçişin sembolleri olarak kabul görmeye başlamışlardır. Parti içi muhalefetin parti yönetimine doğrudan başkaldırı anlamına gelen çıkışları ise 7 Haziran 1945 tarihinde CHP Grubu başkanlığına verilen bir önerge ile olmuştur. "Dörtlü Takrir" olarak anılan bu önergeyle, ülkenin demokrasiye hazır olduğu, özünde demokratik olan Anayasanın hayata geçirilmesi zamanının geldiğı, bu sürece hizmet etmesi için de CHP'nin programında ve tüzüğünde değişiklik yapılması talep ediliyordu.¹⁶

Parti yönetiminde tedirginlik ve şaşkınlık yaratan önerge, 12 Haziran 1945 tarihinde toplanan CHP Meclis Grubunda görüşülerek reddedildi. Resmi açıklamada kanun değişikliğı yerinin meclis, tüzük değişikliğı yerinin parti büyük kurultayı olduğu gerekçelerine dayanılarak önergenin kabul edilemeyeceğı belirtiliyordu. Zaten bunun aksini düşünmek, parti yönetiminin geçişteki inisiyatifi kaybetmesi ve hatta geçmişiyile bağını kopartması anlamına gelebileceğı için mümkün değildi. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, önergenin kabulü, CHP 'nin tarihini ve dönüşüm sürecindeki rolünü hemen hemen inkar etmekle eşdeğerd. Bu da, en başta CHP 'nin demokrasiye geçiş sürecindeki yerini ve önemini pekiştirmek, dolayısıyla meşrulaştırmak için geliştirilmeye çalışılan, demokrasinin rejimin kuruluşundan itibaren bir amaç olarak benimsendiğı ve evriminin de zaten bu doğrultuyu izlediğı teziyle açıkça çelişiyordu.

Parti içi çıkışlar ve sorunlar "Dörtlü Takrir" in reddedilmesi ile son bulmadı, bilakis arttı. Özellikle Ağustos ayında Birleşmiş Milletler Antlaşmasının TBMM'nde görüşülmesi sırasındaki parti içi muhalefetin çıkışlarının devam ettiği görüldü. Muhaliflerle parti yönetimi arasındaki yol ayrımı, eleştirilerin Meclis dışı platformlara da taşırılmasından sonra iyice belirginleşmiştir. Adnan Menderes ile

Fuat Köprülü'nün Vatan Gazetesi'nde yayınladıkları yazıların sert eleştiriler içermesi üzerine Parti Disiplin Kurulu savunmalarını istemiştir. Daha sonra bu iki milletvekili, parti disiplinine aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle Parti Meclisi Grubunun 21 Eylül tarihli toplantısında alınan bir kararla partilerinden ihraç edilmişlerdir.

İlk Muhalefet Partisinin Kuruluşu : Milli Kalkınma Partisi

1945 yılının ilk yarısında yaşanan siyasi gelişmeler, Temmuz ayı içinde bir muhalefet partisinin kuruluşu için girişimde bulunmayı mümkün kılacak bir kıvama ulaşmıştı. İstanbul'un tanınmış sanayicilerinden iş adamı Nuri Demirağ'ın bir muhalefet partisi kuracağı haberleri Temmuz ayının başından itibaren basında yer almaya başlamıştı. Parti kurma çabaları, 7 Temmuz'da Valiliğe bir dilekçeyle müracaat edilmesiyle gün ışığına çıkmıştır. Belgelerin eksik olması üzerine 24 Temmuz 1945 tarihinde Valiliğe parti programıyla birlikte tekrar başvurulunca süreç resmîyet kazanmıştır. Parti, faaliyete başlama aşamasına ise bu tarihten yaklaşık iki ay sonra, valiliğin yazısı üzerine hükümetin (İç İşleri Bakanlığının) işlemlerinin tamam olduğunu bildirmesinden sonra geçebilmiştir.¹⁷ Aynı dönemde Milli Kalkınma Partisi'nin (MKP) yanında birçok parti kurma girişimleri olduğuna dair haberler basında yer alıyordu.¹⁸ Bunlar arasında İşçi-Çiftçi Partisi ile Liberal Demokrat Parti'nin kuruluşu, izin verilmesi süreci uzadığı için 1946 yılına sarkmıştır.

MKP girişimi, başarılı olamamasına karşın çok partili hayata geçişi simgeleyen ilk muhalefet partisi olması açısından önem taşımaktadır. Büyük ölçüde bu niteliği, siyasi bir ağırlık oluşturmamasına rağmen, uzun bir süre yaşayabilmesini mümkün kılmıştır. Partinin lider kadrosunu, Nuri Demirağ dışında, I. TBMM döneminin önemli hatibi ve İkinci Grubun liderlerinden biri olan Hüseyin Avni Ulaş ile anti komünist görüşleriyle tanınan milliyetçi-muhafazakar yazar Cevat Rifat Atilhan oluşturuyordu. Parti yönetimi, özellikle güncel bir boyut da kazanmış olan Rus teh-

likesi ile hayat pahalılığı konusundaki vurgularla, devletçilik politikalarına ve pratiğine yönelttikleri sert eleştirilerle kitlesel destek sağlamaya çalışmıştır.¹⁹

II. Dünya Savaşı sonrası demokrasiye geçiş sürecinin ilk muhalefet partisi olan MKP'nin başarısızlığının nedenlerini düşündüğümüzde bir çok faktörün rol oynadığını görmekteyiz. İlk faktör, dönemin CHP kontrolünde bulunan radyo dışındaki, tek kitle iletişim aracı olan basın tarafından ciddiye alınmamış olmasıdır. MKP'nin kuruluşundan itibaren, muhalefet işlevini yerine getirebileceğinden kuşku duyulmuştur. Basının MKP'ne karşı olan bu oldukça soğuk ve mesafeli tavrı, hem CHP paralelindeki hem de "muhalif blok" içindeki gazeteler açısından geçerlidir.²⁰

Diğer faktörler ise doğrudan partinin yapısı ve programından kaynaklanan sorunlarla ilişkilidir. Çünkü, MKP'nin programı, tutarlılığı olan kapsamlı bir program değildi. Yine kurucularının farklı karakterlere ve dünya görüşlerine sahip olması, "parti imajı"nı zayıflatan bir sonuç doğuruyordu. Samet Ağaoğlu'nun da vurguladığı gibi ²¹ kurucuları birleştiren temel nokta, fikir beraberliği değil, halkın kurulacak yeni bir parti çevresinde toplanmaya hazır olduğunu görmekten ibaretti.

Bu ve benzeri özelliklerinin etkisiyle kısa bir süre içerisinde bölünmelere kadar varan parti içi hizipleşmelerin ve iktidar yarışının baş göstermesi, MKP'nin marjinalikten kurtulmasını önlemiştir. Dolayısıyla ilk kurulduğu günlerde partiye yönelen kısmi toplumsal destek ve ilgi 1946 Belediye Seçimlerinden sonra giderek erimiştir. Basının dikkatini çekebilmek amacıyla genel başkanın himayesinde sık sık "kuzu ziyafetleri" düzenlendiği için "kuzu partisi" olarak da anılan MKP, siyasi hayatı boyunca "kişi partisi" olmaktan öteye geçememiştir.

Demokrat Parti: Kuruluşu ve Temel Misyonu

CHP'de ve siyasi rejim de reform isteğiyle parti yönetimine "Dörtlü Takrir" verenlerden Adnan Menderes ile Fuat Köprülü'nün

ihracından kısa bir süre sonra Celal Bayar partisinden istifa etmiştir. Kamuoyunun ilgisini çeken bu gelişmeler, CHP yönetiminin sertleşmesinin göstergesi olmaktan çok, yeni bir dönemin habercisi olarak algılandığı için dönüşüme olan inancı pekiştirici bir işlev görüyordu. Parti içi muhalefetin öncüleri olan bu "takrirciler", geçmiş siyasi kimlikleri ve popüleriteleri nedeni ile, kısa bir zaman dilimi içinde yeni siyasal muhalefet hareketinin önderleri sıfatını kazanmışlardır. Onlara bu sıfatı, öncelikle, parlamenter kimlikleriyle tek parti tekeline açıkça meydan okumaları kazandırmıştır. Sahip oldukları nitelikler, yani Cumhuriyet değerlerine ve kurumlarına olan bağlılıkları zaman zaman iktidar yanlısı basın bile teveccüh göstermesine sebep olmuştur.

Arkalarında güçlü bir kitle desteği potansiyeli bulunan yeni muhalefet girişimi, Aralık ayı boyunca devam eden çalışmalar sonucunda 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Partinin (DP) kurulmasıyla yeni bir ivme kazanmıştır.²² DP'ye ister kurucularının ve kitle desteğinin toplumsal bileşimi açısından ister programı (ideolojisi) ve örgütsel yapısı açısından bakılsın, siyasal hayatımızda hem bir değişimi hem de sürekliliği ifade ettiği görülecektir.

Sürekliliği ifade etmektedir, çünkü CHP okulundan yetişmişlerdir. Dolayısıyla parti yönetimi ve örgütlenmesi açısından benzer anlayış ve değerlerle donanmış oldukları için CHP'den çok farklı bir yapıları yoktur. Bunun yanında Cumhuriyet'in tek partili dönemine, yine Cumhuriyet'in silahlarıyla (Cumhuriyet'in ve 1924 Anayasası'nın demokratik özü, Atatürk gibi) karşı çıkmışlardır. Dolayısıyla bir kopuşu değil, öze dönüş anlamında bir "değişimi" savunmuşlardır. Farklılığı ifade etmektedir, çünkü Cumhuriyet'in tek partili / otoriter yorumuna karşı çıkan, "hürriyetçi" bir misyonu üstlenmiştir. İkinci olarak, CHP'nin devletçi, ekonomik politikalarının ve uygulamalarının geçerliliğini yitirdiğini ileri sürmüşlerdir. Üçüncü farklılık, parti tabanı açısından benzer toplumsal yapı (sınıflar koalisyonu) üzerine oturmalarına rağmen, DP'nin daha çok

"merkez" in dışında kalmış ya da bırakılmış kitlelerin (kenar'ın) sözcüsü olmasından ortaya çıkmaktadır. Son bir farklılık olarak belki şu da söylenebilir: DP'nin programı, aynı zamanda Anayasal ilke durumundaki CHP'nin altıok'undan etkilenmiş olmasına karşın, biraz daha liberal ve iç tutarlılığı biraz daha yüksek olan bir metindi.

DP, oldukça kısa sayılabilecek bir süre içinde misyonuna paralel bir gelişme trendi yakalayarak, tüm muhalif kanatların temsil edildiği ya da destek verdiği bir kitle partisi haline dönüşmeye başlamıştır. Tabii bu süreçte DP'nin en büyük destekçileri, CHP'nin özellikle II. Dünya Savaşı boyunca izlediği politikalarla kendinden iyice soğuttuğu dar ve orta gelirli kitlelerle, iktidarın hışmına uğramış entellektüel ve ekonomik elitti. Siyasal muhalefete olan desteği pekiştiren temel dürtülerden biri, işte bu muhalif ya da küstürülmüş elitlerin otoriterizme karşı birleşmelerinin gerekliliğini farketmiş olmalarıydı. DP bu yüzden çabuk yeşerebileceği elverişli bir zemine sahipti.

Fakat ilgi ve potansiyel, DP'nin kurulduğu günlerde hemen somut bir desteğe dönüşmemiştir. En başta, yakın geçmişteki Terakkiperver Fırka ile Serbest Fırka deneyimlerinden geriye kalan olumsuz imaj, zihinsel bir fren işlevi görüyor; yönetici elit bünyesindeki üslup farklılıkları da bu eğilimi besliyordu. Bunun için, parti örgütünün geçiş sürecindeki temel siyasal işlevi, öncelikle kitlelerin güvenini kazanarak ürkekliliği yenmek, daha sonra aktif katılıma dönüştürmek olmuştur.²³ Parti yöneticilerinin örgütlenme konusunda deneyimli ve yetenekli oluşu da halkı seferber etme çabalarının başarıya ulaşmasında gözle görülür bir katkı sağlamıştır.

CHP'de Reform: Özellikleri ve Önemi

CHP bünyesinde demokrasiye geçiş sürecindeki en esaslı değişiklik, 1946 yılında toplanan olağanüstü kongre ile 1947 yılında toplanan ilk olağan kongrede alınan kararlarla

ortaya çıkmıştır. Ancak partideki değişimin geçmişi, çok partili hayata geçiş kararının somutlaşmaya başladığı günlere kadar uzanır. Çünkü, siyasal hayat üzerinde tek başına belirleyici olan partinin yapısında ve konumunda değişiklik yapmak bir ihtiyaç ve hatta bir zorunluluktur. Buna ek olarak rekabetçi siyasal ortam yeni ortaklar arayarak kitle desteğini geliştirmeyi zorunlu kılıyordu.

Bu dönemde gözlenen ilk değişim, o zamana kadar parti örgütünün bulunmadığı bazı Doğu ve Güneydoğu illerinde örgütlenmeye başlanması ile basın özgürlüğüne biraz daha toleranslı bakılmasıydı.²⁴ İkincisi ise, 1945 yılı içinde toplanan yerel parti kongrelerinde tartışmaların görülmesi ve en önemlisi hükümet politikalarına yöneltilen eleştirilerin basın organlarına kadar yansmasıydı. Yine aynı yıl içinde devlet memurlarının parti yönetiminde görev alamayacağı kararının alındığı göze çarpıyordu.²⁵ Yeni süreçte gözlenen bu gelişmeler, kısmen parti üst yönetiminin teşvikiyle ya da göz yummasıyla, kısmen de, de facto olarak ortaya çıkan bir farklılaşmayı ifade ediyordu.

1946 yılının ortalarına gelindiğinde ülkedeki fiili durumla, CHP'nin programı ve gelenekleri arasında ciddi bir çelişkinin varlığına dair yaygın bir kanaat oluşmuştu ve bu artık açıkça dile getiriliyordu. En başta, toplumsal ve mesleki farklılaşmaya dayalı cemiyet/parti kurma talepleriyle CHP programının bazı hükümleri uyuşmuyordu. Ayrıca CHP geleneğinde yer eden bazı statüler, ritüeller ve alışkanlıklar, giderek anlamını kaybeden tek-parti dönemi sembolleri durumuna gelmişti. Parti çevresinde bile tartışılmaya başlanan bu otoriter geleneği değiştirme ihtiyacı iyice hissedince 1946 yılı ortalarında Olağanüstü Kongre'nin toplanması kaçınılmaz olmuştur. Diğer bir deyişle, partinin iç ve dış çevresinden gelen reform baskıları (talepleri) parti yönetimini değişime zorlayan dinamikler olarak hayati bir rol oynamıştır. Genel Başkan İsmet İnönü'nün Nisan ayının sonlarında yaptığı çağrı üzerine 10 Mayıs 1946 tarihinde toplanan Olağanüstü Büyük Kongre, demokrasiye

geçiş döneminin ilk büyük resmi toplantısı olduğu için muhalif çevrelerce de önem taşıyordu. 11 Mayıs 1946 tarihinde çalışmalarını tamamlayan parti kongresinin beklentilere yeterince cevap vermese bile siyasal rejimi ve partiyi yakından ilgilendiren bazı temel kararlar aldığı görüldü. Buna göre, "değişmez genel başkanlık", "milli şef" gibi ünvanlar kaldırılıyor, "müstakil grup" lağvediliyordu. Bu kararlar, sadece muhalif partilerin dolaylı olarak tescili anlamına gelmemekte, aynı zamanda CHP'nin "normal bir parti" olarak algılanmaya başlandığını göstermektedir. Siyasal rejime ilişkin düzenlemeler ise tek dereceli seçim sisteminin kabulü ile sınıf ve cinsiyet esasına dayalı cemiyet kurma yasağının kaldırılması oldu.²⁶

Büyük Kongre'nin bazı önemli kararlar alınmış olmasına rağmen kamuoyunu yeterince tatmin edemeyişinin nedeni, dönüşümün sınırlı kalmış olmasıdır. Bu sınırlı reform çabası konusunda bir çok yorum yapmak mümkündür. Büyük bir ihtimalle, geçiş sürecinin başlangıcında geleceğin daha netleşmemiş olmasının yarattığı tedirginlik, sınırlı ve kontrollü bir değişim siyasetinin izlenmesine yol açmıştır. Burada parti içi dengelerin rolünü ve özellikle de "muhafazakar kanadın" daha şekillenme sürecindeki "reformist kanada" olan üstünlüğünü gözönünde bulundurmamak gerekir.

İKİNCİ SAFHA: MEŞRUIYET KRİZİ VE GEÇİŞ SÜRECİNİN TIKANMASI (Temmuz 1946-Temmuz 1947)

Çok partili hayata geçiş sürecinin Temmuz 1946 ile Temmuz 1947 tarihleri arasındaki bir yıllık bunalımlı dönemi, ağırlıklı olarak iktidar muhalefet ilişkisinin kopma noktasına geldiği ve siyasal iktidarın dramatik boyutlarda bir güven erozyonuna uğradığı konjonktürü ifade etmektedir. Bunun için bu bir yıl boyunca yaşanan gelişmeleri/sorunları tanımlamak amacıyla "Meşruiyet Krizi ve Geçiş Sürecinin Tıkanması" başlığını kullanmak yanlış olmayacaktır. 1946 Genel Seçimleri de "birinci safha" ile "ikinci safha" arasındaki sınırı oluş-

turmaktadır. Yeni dönemin ilk çok partili seçimleri olan 1946 Seçimlerinin böyle bir koinuma reva görülmesi; zamanlaması, şartları ve sonuçları açısından demokrasiye geçiş süreci üzerinde pozitif katkıları kadar, negatif katkılarının da olmasından kaynaklanmaktadır. 1946 Seçimleri, bu sebeple birinci safhanın sonunu, ikinci safhanın ise başlangıcını temsil etmektedir.

21 Temmuz 1946 : İlk Çok Partili Milletvekili Seçimleri

Aslında demokrasiye geçiş döneminin ilk çok partili seçimleri, 21 Temmuz seçimleri değil, normal zamanından 5 ay önce yapılan Belediye seçimleridir. Fakat bu seçimlere DP katılmadığı, MKP de oy verme günü bir çok yerde seçimi boykot ettiği için seçimlerin çok partililik karakteri oldukça zayıflamıştır. Tartışmalı ve gergin bir ortamda yapılan bu seçimlere katılma oranları boykotlar yüzünden çok düşük bir seviyede kalmıştır. Belediye seçimlerinin asıl önemi 21 Temmuz seçimleri üzerindeki rolünde yatıyordu. Çünkü seçimler sonucunda belirlenecek olan belediye meclis üyeleri aynı zamanda 1946 Milletvekili Seçimlerindeki seçim teftiş heyetlerinin üyeleri olacaktır.

1946 seçimleri öncesinde DP örgütünün hızla gelişmesi, parlamento aritmetiği ile fiili durum arasındaki farkı daha da derinleştirdiğinden yeni bir seçime olan ihtiyacı artırmıştı. Tabii bu, genel seçimlerin bir yıl öncesine alınmasının tek nedeni değildir. Normal seçim zamanı olan 1947 yılı, muhalefetin örgütlenmesini tamamlayarak, kitleleri kanallere kaabiliyetini geliştireceği bir süreyi içerdiği için cazip değildi. Bu ihtimali göze alamayan iktidar eliti, seçim dönemi olarak, II. Dünya Savaşı'nın yarattığı sorunların etkilerinin sürdüğü ve hafızaların canlı olduğu bir tarihi tercih ediyordu. 1946 yılının böyle bir risk içermesine rağmen tercih edilmesi anlamlıdır. Yukarıda sayılan iki nedene, seçim sistemine duyulan "güven"i de eklemek mümkündür. Çünkü yargı güvencesinin yokluğu ile "açık oy-gizli sayım" prensibi hâlâ seçim sisteminin bir parçasıydı.

21 Temmuz Seçimleri, anti demokratik yasalara ve seçim sistemine yöneltilen eleştiriler ile muhalefetin faaliyetlerine getirilen fiili engellerin yarattığı gergin bir atmosferde yapıldı. Muhalefet partilerinin özellikle köy ve kasaba seçmenlerine ulaşmakta bir hayli zorlandığı görülüyordu. Bir aydan fazla süren kampanya döneminin ana propaganda temasını ise geçmişin muhasebesi oluşturmuştur.

DP'nin daha sonraki yıllarda bile önemini korumuş olan propaganda söylemi, Atatürk'lü yıllar ile Milli Şefli yıllar arasında yapılan şu temel ayrıma dayanıyordu: Tek-parti döneminin başlangıç yılları bir zorunluluğu ifade etmektedir ve dolayısıyla da Atatürk, İnönü'den farklı bir yere ve öneme sahiptir. Milli Şef dönemi ise beceriksizlik anlamında bir sapma olarak görülüyor ve eleştiriliyordu. Buna karşılık CHP yönetimi, partilerinin milli mücadelenin başından beri yerine getirdiği misyonu ve hizmetleri ön plana çıkarıyor ve kendisini DP gibi- çok partili hayatın gerçek mimarı olarak tanımlıyordu.

Propagandanın müşterek temasını ise doğrudan kitlelere yönelik vaatler oluşturmaktadır. Özgürlüklerin genişletilmesinden hayatın ucuzlatılmasına kadar varan geniş bir yelpazeyi kaplayacak şekilde partilerin bakış açıları ve vaatleri pazarlanmaya çalışılmıştır. CHP, DP'den farklı olarak, propagandasının bir bölümünü Türkiye'nin çevresindeki gelişmelere, özellikle de Rus tehdidine ayırmıştır.²⁷

DP, 21 Temmuz öncesinde örgütlediği il sayısı 53'e ulaşmasına rağmen, daha yaygın ve faal olduğu 49 ilde seçimlere katılmıştır. Toplam 273 aday gösteren parti örgütü, partinin tanınmış simalarının popülaritesinden yararlanmak amacıyla iki - üç ilde birden liste başı olarak aday göstermiştir. Bu durumda DP'nin göstermiş olduğu aday sayısı 250 civarında bir sayıya düşmektedir. Sonuçları en çok tartışılan seçimlerden biri olarak özel bir yeri bulunan 1946 seçimlerine katılma oranı %75 oldu.²⁸

Resmi açıklamaya göre 465 sandalyeden 395'ini CHP, 66'sını DP ve 7'sini de Bağımsızlar kazanmıştır. Fakat seçimlerin yapılış bi-

çimleri ve sonuçları oy verme gününden hemen sonra birçok tartışmaya konu olmuştur. Eleştirilerin boyutları, sivil ve askeri bürokrasinin siyasal partilerin yanında "ikinci bir aktör" olarak seçim sürecine dahil olduğunu kanıtlayacak niteliktedir. Seçim sonuçlarının birçok yerde geç açıklanması, seçimlerden birkaç gün sonra da Sıkıyönetim Komutanlığı'nın basın sonuçları tartışmasını ve eleştirmesini yasaklaması, seçimlerin anlamını kaybetmesine yol açmıştır.²⁹

Seçim sonuçlarına bakıldığında, DP'nin kent merkezlerinde, CHP'nin ise taşrada daha başarılı olduğu bir tablo ortaya çıkıyor. İdari denetimin ve baskının kent merkezleri dışında daha etkili ve yoğun olacağı düşünülürse, oyların böyle bir dağılım göstermesi, sosyolojik gerçeklerle pek uyumda da aslında "normal" bir sonuçtu. 1946 Seçimleri, tek parti döneminde belirlenmiş son TBMM'nin siyasal yollardan yenilenmesini mümkün kılmış, ancak yeni TBMM'ne ihtiyaç duyduğu güvenilirliği ve meşruiyeti sağlayamamıştır. Seçimlerin yol açtığı bu eksiklik ve sorunlar, sonuçta, geçiş sürecini tıkanmanın eşğine getiren bazı yeni gelişmeleri davet etmiştir.

Recep Peker Hükümeti: Bir Geri Dönüş Girişimi mi?

Seçimlerin oldukça gergin olan atmosferinin parlamento çalışmalarına yansımaması mümkün değildi. İkinci olarak da parti yönetimlerinin tavırlarını netleştirmesini gerektiriyordu. Doğal olarak böyle bir tavır netleştirmesine en çok DP yönetiminin ihtiyacı vardı. Öncülüğünü İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in yaptığı "sineyi millet"e dönmeyi savunan grup, parti yönetiminin yeni bir politika geliştirmesini ve özellikle sert bir muhalefet stratejisi izlenmesini savunuyordu. Parti merkez yönetiminin ise krizi derinleştirmemek amacıyla bu öneriyi desteklemediği görülmektedir.³⁰ Son tahlilde bu radikal mücadele yöntemi yerine, TBMM'nin temel mücadele platformu olarak kabul edildiği bir yol tercih edilmiştir.

Yeni seçilen parlamentonun ilk gündem maddelerinden birini hükümet sorunu oluşturmuştur. Hükümet konusu, en azından teorik olarak dönüşüm sürecini tamamlama misyonunu yükleneyeceğinden önem taşıyordu. Cumhurbaşkanı İnönü, muhalefeti şaşırtan bir karar vererek tek parti rejiminin mimarlarından eski genel sekreter Recep Peker'i yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi. Peker hükümeti, siyasal sistem üzerinde doğrudan etkili olabilecek bir konumda bulunan İç İşleri, Adalet, Milli Savunma ve Milli Eğitim gibi bakanlıkların Peker'in yakın çalışma arkadaşları arasında paylaşıldığı bir görüntüye sahipti. İnönü'nün demokrasiye geçiş sorununun gündeme geldiği 1944-1945 yıllarındaki genelde ılımlı ve yapıcı olan tavrı hatırlandığında bu gelişme-ister istemez- bir çizgi değişikliği ihtimalini gündeme getiriyordu.³¹

Kabinenin oluşumuyla ortaya çıkan bu durum, Peker'in tercih nedenleri üzerine bir dizi tartışmanın yapılmasına yol açmıştır. Bazı Hatırat'larda İnönü'nün hükümeti kurma görevini Hilmi Uran'a önerdiği, kabul etmeyince istemeyerek de olsa Recep Peker'i görevlendirdiği yönünde açıklamalar yer almaktadır.³² Teklifin öncelikle Hilmi Uran'a yapılmasının makul bir izahı yapılabilir. Çünkü Uran, "parti içi kanatlar"ın kabul edebileceği ılımlı bir isimdi ve genel merkeze yakın bir pozisyonu vardı. İnönü'nün mecbur kaldığı için Peker'e teklif ettiği görüşü ise izaha daha çok muhtaçtır. Herşeyden önce, CHP bünyesinde bu görevi yürütebilecek deneyime sahip bir çok politikacı bulunmaktadır. İnönü'nün Peker'i yıpratmak istemiş olabileceği tezi de büyük bir risk içerdiğinden pek anlamlı ve gerçekçi değildir. Bu durumda, İnönü'nün devletçi ve otoriter eğilimi "müfrid kanadı" tatmin etmek gibi bir niyetinin olabileceği ihtimali akla daha yatkın görünmektedir. Ayrıca, "kontrolden çıkma"ya başlayan demokrasiye geçiş sürecinin disipline edilebilmesi açısından Recep Peker biçilmiş bir kaptandı.

Hükümetin "Pekerci" bakanların ağır bastığı bir kompozisyona sahip olması özellikle muhalefet çevrelerinde hayal kırıklığı yarat-

mıştır. Peker'in tek parti döneminde iyi bir sicilinin bulunması, üslubunun sertliği gibi faktörler, iktidarın politikaları konusunda ciddi soru işaretlerinin doğmasına yol açmıştı. Muhalif milletvekillerinin mazbatalarının mecliste onaylanması sırasında CHP'lilerin gösterdiği "aşırı titizlik"ten sonra parlamento geleneklerinin dışına taşan bir gelişme daha yaşandı: 18 Aralık 1946 günü DP Milletvekillerinden Adnan Menderes'in 1947 yılı bütçeyle ilgili eleştirilerine, Recep Peker "...kötümser, psikopat ve mariz bir ruh halinin yankıları..." şeklinde cevap verince DP'li Milletvekilleri topluca meclisi terkederek başbakanı protesto ettiler. Bu protesto DP örgütlerince de açıkça desteklenmeye başlanınca giderek toplumsal bir boyut kazandı. Böylece geçiş sürecinin ikinci ciddi siyasal gerginlik (diyalogsuzluk) ortamına girilmiş olunuyordu. DP Milletvekilleri, İnönü'nün araya girmesi üzerine on günlük bir aradan sonra Meclise geri dönmüşlerdir.³³

Peker Hükümeti zamanında Meclisin yasama performansı oldukça düşüktü. Özellikle muhalefetin en çok önem verdiği seçim sistemi sorununun çözümü konusunda bir ilerleme sağlanamamıştır. Fakat siyasal muhalefetin mücadeleleri ve CHP içindeki "reformist kanadın" sesinin giderek daha çok çıkması, Peker hükümetinin hareket alanını sınırlandırmıştır. Demokrasiye geçiş sürecinin adeta donduğu bu hükümet dönemi, "geriye dönüş"e yol aç(a)madı, ancak muhalefete bir gözdağı verme girişimi olarak kaldı. Sonuç olarak, Peker hükümetiyle birlikte, CHP içindeki demokrasiye mesafeli duran/bakan grup büyük bir prestij kaybına uğramış, reformist grup ise gücünü pekiştirmiş oldu.

DP Birinci Büyük Kongresi: Gövde Gösterisi ve "Hürriyet Misakı"

1946 yılı boyunca meydana gelen gelişmeler, DP'yi geçiş sürecinin CHP dışındaki ikinci önemli aktörü yapmıştır. Çünkü büyük bir yasama gücüne sahip olmamasına rağmen, DP'nin örgütlenmesini tamamlayarak kitlelerin aktif desteğinin arkasında olduğunu kanıtlamaya başlaması, ister istemez ülke yöneti-

minde gözardı edilemeyecek bir güç haline gelmesine yol açmıştır. MKP'nin parti içi çekişmelerden bir türlü kendini kurtaramaması, DP yönetiminin deneyimli politikacılarından oluşması ve CHP'yle aynı tarihsel mirası paylaşmaları bu bağlamda kayda değer bir katkı sağlıyordu.

DP, 1947 yılına, büyük ölçüde bu tür toplumsal ve siyasal dinamiklerin belirlediği güçlü bir konumda ve önemli misyonlar üstlenmiş bir parti olarak girdi. 1946 Seçimleriyle alevlenen ve Recep Peker Hükümetiyle pekişen meşruiyet tartışmaları ve diyalogsuzluk ortamı da 1947 yılının geçen yıldan devraldığı mirasın bir diğer parçasını oluşturuyordu. DP'nin ilk büyük kongresi işte böyle bir konjonktürde toplanmıştır. Ancak DP Kongresini önemli yapan nedenler sadece bunlar değildir. Herşeyden önce partileşme sürecinin tescili ve kitle ile olan ilişkilerin pekiştirilmesi açısından kongre bir dönüm noktasıydı. Bunun yanında, DP'nin demokrasiye geçiş sürecinde izleyeceği muhalefet stratejisinin ana hatları yine bu kongrede belirlenecekti.

Partinin kuruluşunun birinci yıldönümü olan 7 Ocak 1947 tarihinde toplanan kongre bir taraftan bu sorulara/sorunlara cevap ararken diğer taraftan yeni programını ve tüzüğünü belirlemeye çalışmıştır. Taşra örgütlerini temsilen gelen delegelerin büyük bir bölümü, orta sınıftan ve politik deneyimi olmayan insanlardan oluşuyordu. Beş gün süren kongre boyunca, tek parti dönemine yöneltilen sert eleştirilerin ağır bastığı ya da demokrasiyi sahiplenme psikolojisinin izlerinin görüldüğü konuşmalara tanık olundu.³⁴ Kurucu genel başkan Celal Bayar'ın ise ağırlıklı olarak DP'nin doğuşunu ve gelişimini anlatarak muvazaa iddialarına cevap vermeyi tercih ettiği görüldü. Bayar'ın konuşmasında partinin demokratikleşme anlayışı ile muhalefet stratejisine ilişkin ipuçları da yer alıyordu:

"Esas hedefimiz Anayasanın ruhu ile metni ile bütün mevzuatımızda ve tatbikatta hakim olması ve bunun neticesi olarak yurttaki demokratik gelişmeyi zorlaştıran bütün engellerin ortadan kaldırılması ve

milli hakimiyet esaslarının teminat altına alınmasıdır.

Bu esas prensiplerimizle hadiselerin telkin ettiği fikir ve düşünceler esaslara irca edilmek, mesele olarak kısaca ortaya konulmak icap ederse bunları şu suretle tesbit edebiliriz:

1. Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eder mahiyette olan ve Anayasamızın metnine ve ruhuna uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması,

2. Vatandaş reyinin emniyet ve masumiyetini sağlamak ve milli hakimiyet prensibini teminat altına almak maksatlarıyla seçim kanununda değişiklikler yapılması,

3. Devlet reisliği ile fiili parti reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi esasının kabulü,

Yukarıda üç maddede de ifade ettiğimiz meseleler herhangi bir partinin görüşü olmaktan daha ileri milli vicdanda şuurlaşan davalar olarak vasıflandırılabilir. Bu meselelerin halli Türk Demokrasisinin gelişmesi yolunda aşılması zaruri merhalelerdir. ³⁵

Bayar'ın bu önerileri ışığında kurulan "Ana Davalar Komisyonu" bir rapor hazırlayarak DP'nin tavrını netleştirmeye çalışmıştır. Komisyondaki görüşmeler, DP yönetimi bünyesinde "muhalafetin dozajı" konusunda ortaya çıkan tartışmaları tekrar güdeme getirmiştir. Kenan Öner'in başını çektiği grup, muhalafetin, mevcut siyasal gelenekler ve kurumlar çerçevesinde değil, parlamento dışı zeminlerde yürütülmesi fikrini savunuyordu. Bu fikirde olanlar CHP iktidarının gayri meşru ilan edilmesine kadar uzanan bir dizi radikal öneriyi dile getirmişlerdir. Komisyondaki tartışmalar sert ya da yumuşak muhalafet stratejilerinden biri yerine, bu iki temel tercihin sentezi niteliğinde "ortayolcu" ılımlı bir anlayışın benimsenmesi ile sonuçlandı. Komisyonun "Hürriyet Misakı" adını verdiği raporda daha önceden Bayar'ın da vurguladığı demokrasiyle bağdaşmayan yasaların kaldırılması, seçim kanununda değişiklik yapılması ve devlet başkanlığı ile parti başkanlığı görevlerinin ayrılması gibi konuların altı çiziliyor³⁶ ve bunları realize etme görevi parti grubuna veri-

liyordu. Bunlar gerçekleşmediği takdirde Parti Grubunun meclisi terk edip etmemesi konusunda karar verme yetkisi ise genel idare kuruluna bırakılmıştı.

Yayınlandığında büyük yankı uyandıran bu belge, CHP'li çevrelerin sert eleştirilerine muhatap oldu. Radikal sayılabilecek bir muhtevası bulunmamasına karşın, beyannamenin bu derece ilgi görmesinin ve eleştiri almasının nedeni çok çeşitlidir. Belge, öncelikle muhtevası yumuşatılmış olmasına rağmen, bir "hürriyet bildirgesi" üslubunu çağrıştırdığı için dikkat çekiyordu. Yine DP kongresinde ayakta alkışlanarak kabul edilmesi ve daha sonra delegeler tarafından tek tek imzalanması bir gövde gösterisi imajı yaratmıştı. Beyanname, son tahlilde bir tür meydan okumaydı ve öyle de algılandı.

DP, ilk büyük kongresiyle birlikte partileşme sürecini tamamlayıp, rüşünü ispat etmiş oldu.³⁷ DP yönetimi kongreden yaklaşık iki ay sonra yapılan muhtar seçimleri ile dört ay sonra yapılan milletvekili ara seçimlerine katılmayarak "ana davalar" konusundaki ciddiyetini göstermiştir. Hakın ilgisizliği sonucu her iki seçimde de katılma oranının %10'lar %20'ler gibi çok düşük seviyelerde kalması, meşruiyet bunalımını ve tartışmalarını pekiştirmiştir. Dolayısıyla 1947 yılının ilk yarısı, iktidar ile muhalafet ilişkisinin "söz düellosu"na dönüştüğü bunalımlı bir dönem olmuştur.

ÜÇÜNCÜ SAFHA: UZLAŞMA VE GEÇİŞ SÜRECİNİN TAMAMLANMASI (Temmuz 1947-1950)

Yukarıdaki açıklamaların da gösterdiği gibi, Temmuz 1946 ile Temmuz 1947 tarihleri arasındaki bir yıllık dönemin, geçiş sürecinin en "uzun" ve sorunlu yılı olduğunda kuşku yoktur. R. Salim Burçak'ın kelimeleriyle söyleyecek olursak, bu dönemde iktidar muhalafet ilişkileri "çok gergin bir havanın içine girmiş, adeta kilitlenmişti."³⁸ DP dışında başka bir ciddi siyasal örgütün bulunmaması iktidar (CHP) muhalafet (DP) ilişkilerini siyasetin can damarı haline getirdiği için bu sorun hayati bir boyut kazanmıştı. İlişkileri kopma

noktasına getiren gelişmelerin, çok partili hayata geçiş sürecinin sınırlarını aşarak siyasal sistem boyutuna taşınması ihtimalinin ortaya çıkması, İnönü'nün Cumhurbaşkanı sıfatıyla soruna doğrudan müdahale ederek bir uzlaşma zemini arayışına girmesiyle sonuçlanmıştır.

12 Temmuz Beyannamesi: Çok Partililiğin Tescili

İnönü'nün giderek siyasal krize dönüşen iktidar-muhalefet ilişkilerini normalleştirmek amacıyla Peker ve Bayar'la yaptığı görüşmelerin sonucunda hazırladığı beyanname, yayınlanmadan önce DP Genel İdare Kurulu'nda görüşülmüştür. DP yöneticilerinin büyük bir kısmı böyle bir uzlaşma metninin siyasal hayatın doğal mecrasına dönmesine katkıda bulunacağı için yararlı olacağını ve DP'den uzak kalmış vatandaşların endişelerini (ürkekliğini) giderebileceğini savunuyordu. "Radikal muhalifler" ise İnönü'nün samimi olmadığını, ve demokrasi oyunu oynadığını, kabul edilmesi durumunda iktidarın politikalarının meşrulaştırılmasına hizmet edeceğini söylüyorlardı. Daha sonra oylanarak kabul edilen metin, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün imzasıyla radyoda ve basında yayımlandı. Olağanüstü ilgi gören ve 12 Temmuz günü yayımlandığı için bu tarih ile anılan beyanname, İnönü'nün hükümet başkanı ve ana muhalefet lideri ile yaptığı görüşmelerin bir özeti de yer almıştır.³⁹

Beyannamenin en çok dikkat çeken yönlerinden biri, CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı sıfatlarına sahip İnönü tarafından hükümetin ve bürokrasinin eleştirilmiş olmasıdır. Bu, -doğrudan olmasa bile- muhalefetin görüşlerinin kabulü, Peker hükümetinin eleştirilmesi anlamına geliyordu. Dikkat çeken ikinci nokta, DP'nin, bazı CHP'lilerin suçlamalarının aksine, ihtilalci bir örgüt olarak değil, iktidar partisiyle eşit şartlarda çalışmasının sağlanması gereken yasal bir parti olarak tanımlanmasıydı. Beyannameye yer alan bu değerlendirmeler, ilk kez bu kadar açık bir şekilde ve kamuoyu karşısında resmi bir ağız

tarafından dile getiriliyordu. İnönü'nün nihai amacı ise, karşılıklı güven ortamı yaratarak tansiyonu düşürmek, buna bağlı olarak devlet düzenini tehlikeye sokmamaktı.

Karşılıklı tavizlerle ortaya çıkan 12 Temmuz Beyannamesi'ne sonuçları açısından baktığımızda, öncelikle, siyasal hayatın normalleşmesi açısından bir dönüm noktası olduğunu belirtmemiz gerekir. Beyanname, her şeyden önce, geçiş sürecinin iki büyük aktörünün ana tercihlerini yansıtan bir belgedir. Bu bağlamda, geçiş sürecinin çerçevesini belirleyen bir "siyasal sözleşme" statüsüne sahiptir. Çünkü bu anlaşma, iktidar ve muhalefetin bünyesindeki farklı seslere rağmen ortaya çıkan bir sonuçtur.⁴⁰

Beyannamenin bu genel sonuçlarının yanında, DP ile CHP'nin iç dengelerini etkileyen bir tarafı da vardır. Özellikle CHP içindeki ılımlı-reformist kanat, 12 Temmuz sonrasında CHP yönetimi ve politikaları üzerinde daha çok söz sahibi olmaya başlamıştır. Uzun yıllar CHP'nin resmi yayın organ Ulus'un başyazarlığını yapan Falih Rıfkı'nın bu görevden ayrılması yine aynı dönemde gözlenen bir gelişmedir. Beyannamenin DP açısından da benzer sonuçları doğurduğu gözlenmektedir. Çünkü parti yönetimi ile daha "radikal muhalefet stratejisi" izlenmesini savunan parti içi muhalefet arasındaki ilişki, 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra yol ayrımı noktasına gelmiştir.

CHP'de Yeni Gelişmeler ve Önemi

12 Temmuz Beyannamesi'yle birlikte su yüzüne çıkan parti içi tartışmalar ve gelişmeler, hedef tahtası haline gelen Recep Peker hükümetinin 9 Eylül 1947 tarihinde istifa etmesine, yerine Hasan Saka'nın başkanlığında yeni bir hükümetin kurulmasına yol açmıştır. Eski bakanlar kurulu listesinden çok farklı olmamasına rağmen, CHP'de reformist söylemin lokomotif durumundaki "35'ler Grubu"nun ve DP'nin mücadeleleri sonucunda Recep Peker gibi sembol bir ismin istifa etmek zorunda kalması, oldukça önemli bir

gelişmeydi. Böylece demokrasiye geçiş sürecinde ortaya çıkan "engel"lerden biri aşılmış, bir "kale" daha fethedilmiş olunuyordu.

12 Temmuz'u takip eden günlerde gözlenen ikinci kayda değer gelişme, CHP'nin yeni dönemin ilk büyük çaplı tartışma platformu olan Yedinci Büyük Kongresi'nin toplanmasıdır. CHP tarihinin en uzun süren (19 gün) bu kongresi, tek parti rejimi ile millî şef dönemi alışkanlıklarının ve prensiplerinin aşınmaya başladığını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Dolayısıyla CHP'nin çok partili hayata ayak uydurma çabalarını temsil etmiştir.⁴¹

Özeleştirî boyutundaki uzun tartışmaların varlığına rağmen, örgütsel ve ideolojik dönüşümün sınırlı kaldığı, ana omurganın bozulmadığı görülmektedir. Bu, aslında geçiş sürecinin başından itibaren CHP'nin oynadığı rolün ve Kemalizme yapılan geçiş dönemine özgü eklerin/katların (demokrasinin bir amaç olarak önceden beri var olduğu gibi) doğal bir sonucuydu. Çünkü rejimdeki değişme, evrimin normal bir sonucu olduğuna göre, CHP'deki radikal bir değişiklik bu "gerçeğin" bir tür inkarı anlamına gelebilirdi. Bunun için değişimin boyutları sınırlı sayılabilecek bir düzeyde kalmıştır. Zaten ne parti tabanında, ne de kamuoyunda köklü reform yapılması doğrultusunda yüksek sesle dile getirilen bir eğilim ya da talep bulunmuyordu.

İdeoloji alanında, partinin ilkelerinin biraz yumuşatıldığı ve/veya esnek bir hale getirildiği göze çarpmaktadır. Örgütsel açıdan ise parti divanının kurulması, genel merkezin etkinliğinin azaltılması ve milletvekili adaylarının tespitinde yerel örgütlerin rolünün artırılması gibi düzenlemelerle demokratik rekabete daha elverişli, dinamik bir parti yaratılmaya çalışılmıştır. CHP'nin, 1950 yılındaki seçimlerde uzun yılların yıpranmışlığına rağmen önemli bir oy oranına ulaşmasında 1947 yılı içindeki bu gelişmelerin payı çok büyüktür. Sonuç olarak, CHP'nin demokrasiye geçiş sürecine intibak sorununu, sancısız sayılabilecek bir şekilde çözümlendiği söylenebilir. Tabii bu arada geçiş sürecinin köklü dönü-

şümleri ve sorunları içermediğini de unutmamak gerekir.

Siyasal Muhalefette Yol Ayrımı: Millet Partisi

Çok partili hayata geçiş sürecine özgü "yeni" kimliğini arayan CHP, 1947 yılında toplanan büyük kongresiyle bu soruna kısmen de olsa bir çözüm bulabilmiştir. Siyasal mücadeleler CHP yönetimi ve hükümetleri üzerinde odaklaşmış olduğu için DP içindeki sorunlar genellikle ikinci planda kalmıştı. Ancak 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra yaşanan gelişmeler DP içindeki sorunların gün ışığına çıkmasına yol açmıştır. Çünkü DP'de en az CHP kadar türdeş olmayan bir yapıdaydı. Özellikle partili elitleri birarada tutan temel saik, CHP'ne muhalefet etmek ve çok partili hayatın gerekliliğine inanmış olmaktı. İktidar muhalefet ilişkilerinin normalleşmeye başlaması ile birlikte, daha radikal bir tavır geliştirilmesini isteyen ya da İnönü'ye karşı kişisel güvensizlik duyup, antipati besleyenler parti içindeki mücadelelerin dozajını arttırmışlardır. Temel tezlerini ise 12 Temmuz Beyannamesi'ni bir muvazaa (danışıklı döğüş) olarak değerlendirip eleştirmeleri oluşturmuştur. Buradan hareketle de "dörtlü takrirciler" in kontrolündeki DP yönetimini demokrasiye geçiş misyonunu yüklenemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Sonuçta, genel merkez yönetimine karşı açıkça tavır koyanlar, ya ihraç edilerek ya da istifa ederek partilerinden ayrılmışlardır.⁴²

Ayrışma süreci, DP'nin 1948 yılı başında toplanacak olan İstanbul İl Kongresi öncesinde il başkanı Kenan Öner'in istifa etmesiyle netleşmeye başlamıştır. Kenan Öner'i istifa aşamasına getiren nihai neden, Fuad Köprülü'nün kongreye müdahale etme çabasıydı.⁴³ Öner'in istifası iki açıdan önem taşıyordu: İlki, Öner'in, DP'nin İstanbul'da örgütlenmesinin ve gelişmesinin bayraktarlığını yapmış birisi olarak "efsanevi" bir konumunun bulunmasıdır. Diğerisi ise, birincisine bağlı olarak bu gelişmelerin DP'nin kalesi durumundaki İstan-

bul'da patlak vermiş olamasıydı. Ancak istifa, parti camiasında beklendiği kadar ilgi görmemiş, yani kitlesel istifalara neden olmamıştır.

Kenan Öner'le başlayan gelişmeler, daha çok Meclis Grubunda yankılandığı için, parti üst yönetimi ile muhalifleri arasında bir parti içi iktidar yarışına dönüşmeye başlamıştır. Fuad Köprülü'nün aday olduğu Parti Meclis Grubu başkanlığı seçimini kazanamaması, giderek kızışan parti içi mücadelenin bir göstergesi olmuştur. Bunu, basında parti politikalarını eleştiren yazılar yazan muhalefetin önde gelen isimlerinden beş milletvekilinin Haysiyet Divanına verilmesi ve daha sonra da partiden çıkarılmaları izlemiştir. 24 Mart 1948 tarihinde de, Haysiyet Divanının kararını protesto etmek amacıyla genel idare kurulu üyeliğinden istifa eden A. Oğuz, A.Tahtakılıç, E.Sazak, E. Akaygen, H. Dinçer ile Y. K. Tengirşenk DP'den ihraç edilmiştir. DP'deki bu tasfiye hareketi iki siyasi oluşumun ortaya çıkmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. İlk oluşum, DP'den ihraç ya da istifa yoluyla ayrılan milletvekillerinin kurduğu "Müstakil Demokratlar Grubu" oldu. Partileşmeyerek DP yönetimine karşı dışarıdan mücadele etmeyi amaçlayan grubun temel tezini "gerçek DP'yi kendilerinin temsil ettiği" fikri oluşturuyordu. Gelişmeler karşısında DP yönetimi CHP iktidarına karşı eleştiri dozajını arttırarak, bir yandan gündemi değiştirmeyi, diğer yandan yerel örgütleri hareketlendirerek ayrılımların sarsıntısını hafifletmeyi amaçlamıştır.

DP'deki gelişmelerin ikinci ürünü ise yeni bir muhalefet partisinin kurulması olmuştur. Müstakil Demokratlar Grubu içinde yer almayan bazı milletvekilleri ile genel merkez karşıtı bir grup yerel parti elitinin aynı dönemde başlattığı parti kurma çalışmalarının yaz aylarında tüzel kişiliğe dönüşebilecek bir kıvama geldiği görülmektedir. Lider kadrosunu, milletvekilleri S. Aldoğan ve O. N. Könu, DP listesinden bağımsız milletvekili seçilen F.Çakmak, 1946 seçimlerinde aday olup da seçilemeyen Y. H. Bayur, O. Bölükbaşı ve Mustafa Kentli ile İstanbul eski il başkanı K. Öner'in oluşturduğu yeni muhalefet hareketi, Temmuz ayının ortalarında «Millet Partisi» adıyla resmen faaliyete geçmiştir.

Millet Partisi(MP), kurulduğu anda geçiş döneminin üçüncü önemli partisi olmuş ve çok iddialı bir demokratikleşme söyleminin savunuculuğunu üstlenmiştir. MP'ne kurucularının nitelikleri açısından bakıldığında ise DP'den çok farklı bir özelliğe sahip olmadığını görüyoruz. Lider kadrosunu bir araya getiren ana saik'in demokrasiye geçiş mücadelesinde nispeten radikal bir strateji izlenmesinden ibaret olduğunda kuşku yoktur. Muhafazakar eğilimli Fevzi Çakmak'ın onursal başkan, daha batıcı ve laik değerlerin savunucusu Yusuf Hikmet Bayur'un genel başkan olarak oluşturdukları parti üst yönetimi manzarası, zaten farklılığı çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. İki şahsiyeti bir araya getiren bir ikinci saik olarak, İnönü'ye karşı olan kişisel antipatileri gibi duygusal yönü ağır basan bir neden daha gösterilebilir. Bu birlikteliğin somut/toplumsal nedenlere dayanmadığı, 1950 seçimleri sonrasında parti yönetiminde ciddi tartışmaların ve sorunların gündeme gelmesinden de anlaşılmaktadır.⁴⁴

MP'nin çok iddialı bir biçimde kurulmasına ve tanınmış bir lider kadrosuna sahip olmasına rağmen siyasal başarısının niçin beklenilenin çok altında gerçekleştiği sorusuna cevap vermek gerekirse, öncelikle şu olguların altını çizmek gerekir: Bir kere bazı farklılıkların olması (zaten bunlar üslup farklılığından öteye geçememiştir) MP'nin DP ile aynı kulvarda koştuğu gerçeğini değiştirmemişti. DP'nin bu açıdan bayrağı mesafe almış ve örgütsel gücünü pekiştirmiş olması her açıdan büyük bir avantajdı. Ayrıca parti kurulduktan kısa bir süre sonra sembol isimler Kenan Öner ile Fevzi Çakmak'ın vefat etmiş olması partinin performansını etkilemiştir. Son bir neden basının MP'yi yeterince ciddiye almaması ve hatta görmezlikten gelmesidir. Parti böylece önemli bir propaganda imkanından yoksun kalmıştır.

Yeni Seçim Kanunu ve 1950 Seçimleri: "Beyaz İhtilal"

Seçim sistemi tartışmalarının, demokrasiye geçiş dönemi gündeminin en önemli mad-

desini oluşturduğunda kuşku yoktur. CHP, başlangıçta demokratik bir seçim sistemi yaratma konusunda oldukça cimri davranarak küçük bazı iyileşmeler yapmakla yetinmiştir. 1947-48 yıllarında parti sisteminde meydana gelen gerilimler ve değişimler, 1949 yılına gelindiğinde yerini tekrar yoğun bir şekilde seçim zamanı ve sistemi tartışmalarına bırakmıştır. Özellikle 20 Haziran 1949'da toplanan DP'nin II. Büyük Kongresi'nde alınan kararlar, seçim sistemi konusunun kendileri açısından "olmazsa olmaz" anlamına geldiğini çarpıcı biçimde ortaya koyuyordu. DP'nin bu kongresi, MP oluşumunun etkilerinin görülebileceği bir kongre olması açısından da önem taşıyordu. Ancak parti yönetiminin çabaları sonucu DP bu kongreden yara almadan çıkmasını başardı. Kongrenin sonunda "Milli Teminat Andı" adı verilen ve partinin adil bir seçim sistemi konusunda nihai uyarısı anlamı taşıyan bir beyannamenin yayınlanması kararlaştırıldı.⁴⁵

Muhalefetin bu ısrarlı ve biraz da tehdit havası kokan tutumu ile boykot ettiği bütün ara seçimlerde katılma oranının çok düşük bir seviyede kalması CHP yönetimini harekete geçirmiştir. Bu görünen nedenlerin yanında, demokrasiye geçiş sürecinin giderek "kamu-sallaşması", uluslararası taahhütler gibi fazla göze batmayan ama önemli olan nedenler, CHP iktidarının ikinci bir çok partili seçimi 1946 şartlarında yapmasını imkansızlaştıran faktörlerdi. Sonuçta zamanın CHP hükümetinin de (Şemsettin Günaltay hükümeti) katkısıyla yeni bir seçim kanunu hazırlanarak TBMM'nin onayına sunulmuştur. Yeni Seçim Kanunu yapılış şekli ve getirdiği seçim sistemi açısından bir "tarihsel uzlaşma"yı ifade etmiştir.⁴⁶ Çünkü "gizli oy-açık sayım", "yargı güvencesi" ve "propoganda eşitliği" gibi evrensel ilkelerin kabul edilmesi, yarım asırdan daha uzun bir geçmişe sahip seçim ve parlamento geleneğinde köklü bir yenileşmeyi temsil ediyordu.

Siyasal sisteme rahat bir nefes aldırın bu düzenlemenin etkisi 1950 seçim kampanyası üzerinde de kendisini hemen göstermiştir.

1946 seçimlerine göre çok daha renkli, serbest ve eşit şartlar altında geçen bir kampanya dönemi yaşanmıştır. Partilerin seçim beyannamesi yayınlayarak seçmenin karşısına daha hazırlıklı çıktıkları, siyasal ve ekonomik sorunların çözümüne daha çok yer ayırdıkları görülmüştür. Rekabetçi bir ortamda seçime girme gerçeği, CHP'nin 1946 sonrasında başlayan "ideolojik halkçılık"tan "demokratik halkçılığa" doğru evrilme sürecini hızlandırmıştır. CHP'nin milletvekili aday listesinde 169 eski milletvekilinin yer almaması, dönüşümün siyasal kadrolar planındaki bir yansımasıydı ve gelinen noktayı iyi özetliyordu.⁴⁷

1950 seçimlerinin sonuçları da daha önceden temelleri atılan "tarihsel uzlaşma"yı tamamlayan bir tablo ortaya koymaktadır. Siyasal tarihimizde bir iktidarın doğrudan halkın tercihiyle ve barışçıl bir şekilde el değiştirmesi ilk kez mümkün oluyordu. Tabii ki bu sıradan bir iktidar değişikliği değildir. CHP ile DP arasında politik üslup açısından ciddi bir farklılık bulunmaması, 14 Mayıs 1950 seçimlerinin önemini azaltmaz. Çünkü 1950 seçimleri, halkın iradesinin siyasetin temel meşruluk kaynağı haline gelişinin bir sembolüdür. Gerçek birer vatandaş olmanın lezzetini bu dönemde tadan seçmenler, tercihleriyle, uzun bir tarihsel geçmişi bulunan merkezîyetçi-bürokratik yönetim geleneğini aşındırmaya başlamışlardır. Seçim sonuçlarının "Beyaz İhtilal", "Kansız Devrim" gibi kavramlarla ifade edilip altın çizilmesinin temelinde bu faktörler yatmaktadır.⁴⁸

1940'lı yılların ortalarından başlayarak gelişen ve 1950 seçimleriyle de bunu kanıtlayan demokrasiye geçiş süreci böylece tamamlanmış olmaktadır. Türk demokrasi tarihinin bundan sonraki bölümünü ise, entellektüeller, politik ve bürokratik elitler başta olmak üzere tüm toplumun demokrasiyi içselleştirmesi süreci ile bu süreçte ortaya çıkan sancılar oluşturmaktadır.

SONUÇ: ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ VE DEMOKRATİKLEŞME SORUNU

Çok partili hayata geçiş sürecinin, ilk mu-

halefet partisinin kurulduğu 1945 yılı ya da çok partili seçimlerin yapıldığı 1946 yerine 1944 yılından başlatılmasının nedeni, konunun bir problematik olarak ortaya çıkışının biraz daha gerilere gittiğine işaret etmek içindir. Gerçekten de II. Dünya Savaşı'nın sonuçlarının şekillenmeye başladığı bir konjonktür, ister istemez savaşı izleyecek dönemin düzenini/politikalarını düşünmeyi ve tartışmayı gündeme getiriyordu. Savaş süresince oluşan ittifaklar ve projeler, Dünyanın yeni siyasal coğrafyasını tayin edici nitelikte olduğundan, 1940'lı yılların hakim paradigmasını ve politikalarını tahmin etmek zor değildi. Türk siyasal ve entellektüel elitinin en azından bir bölümünün zihninde, 1944 yılından itibaren savaş sonrası sendromunun yer etmeye başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Buna bağlı olarak savaş şartları ve ekonomisinin yerine neyin konulacağı gibi ülke içi sorunlar da gündeme geliyordu. Toparlamak gerekirse; birincisini, uluslararası demokrasi dalgaları ile güvenlik sorunlarının kısa bir süre içinde Türkiye'nin kıyılarını dövmeye başlamasının, ikincisini ise ağırlaşan sosyal ve ekonomik sorunların yarattığı rahatsızlıkların potansiyel bir "tehdit" boyutuna ulaşmasının meydana getirdiği iki temel dinamik, ülke yönetimini yeni bir kararın verilmesi açısından zorlayan bir karaktere sahipti. Özellikle ikinci olgu, politik sınıf açısından, gözardı edilmesi ciddi bir riski göze almak ile aynı anlama gelen bir "aysberg"i andırıyordu. Bu dinamiklere, yönetici siyasal elitin bir bölümünün demokrasiye olan yakınlığı ile soruna "barışçıl" bir çözüm bulma anlayışını da eklemek mümkündür.

Kısacası, savaş sonu, Türkiye'yi hem uluslararası hem de ulusal ölçekteki politik ve ekonomik yapılanmalar açısından temel bir tercihin eşğine getirmiştir. Bu eşik, yeni bir düzene geçiş geçmeme konusunda bir karar vermeyi ifade etmektedir. İşte, yönetici siyasal elit, böyle bir aşamada, yerleşik siyasal kurumlar ve gelenekler ile yeni dinamiklerin dayattığı gelişmeler ekseninde düğümlenen "çapraz baskılar" altındaydı. İki ana dinamiğin, aynı zaman diliminde belirginleşmesi ve

direnilmesi çok zor olan bir niteliğe sahip olması, tercihin çok partili bir düzene geçişten yana yapılmasına yol açmıştır.

1944 yılının ikinci yarısında başlayıp 1950 seçimlerine kadar uzanan çok partili düzene geçiş sürecinin, kuş bakışıyla bakıldığında ön plana çıkan belirgin özellikleri ise şöyle bir tablo oluşturmaktadır: Her şeyden önce, nispeten "sorunsuz" ve "yumuşak" bir geçiş süreci yaşanmıştır. Bunun birbirleriyle iç içe olan birkaç temel sebebi vardır. En önemlilerinden biri, 12 Temmuz Beyanname'sinin kabulüyle berraklaşmaya başlayan parti içi gelişmelerdir. Bu gelişmeler CHP içindeki otoriteryen eğilimleri güçlü olan kanadın pasifize, DP içindeki "radikal muhaliflerin" ise tasfiye olmasıyla sonuçlandığından, parti yönetimlerinin işbirliği yapma imkanları artmıştır. İkinci bir sebep, değişen (eski) tek partili düzende yöneten konumunda olan politik sınıfın, geçiş sürecinde de aynı pozisyonunu korumuş olmasıdır. Çok partili rekabetçi bir yapıyı zorlayan dinamikler yönetici elitin dışında gelişmiş olmasına rağmen, bu yeni duruma direnilmeyerek ana tercihin o doğrultuda yapılması, tedrici ve ürkek de olsa bir demokratikleşme programının izlenmesi, insiyatifin ve kontrolün tamamen kaybedilmesini önlemiş ve dolayısıyla radikal bir değişim ihtiyacı hissedilmemiştir.

Bu söylenenler sadece CHP açısından değil, geçiş döneminin diğer büyük aktörü olan DP açısından da büyük ölçüde geçerlidir. Çünkü aynı gelenekten gelen bir siyasal muhalefet, tek parti ideolojisini ve kurumlarını yok etme ve hatta ciddi bir sorgulama amacı taşımamıştır. DP yönetiminin temel tavrı, Cumhuriyetin CHP'nin temsil ettiğini varsaydıkları otoriter ve devletçi yorumu ile Milli Şef Dönemi'nin pratiğine karşı çıkmak olmuştur. Dolayısıyla demokrasiye geçiş, ciddi bir kırılmayı ya da kopuşu değil, değişim ve sürekliliği bir arada barındıran sınırlı bir liberalleşme sürecini ifade etmektedir.⁴⁹ Diğer bir deyişle, DP ve CHP yönetimleri arasındaki anlaşma, "sınırlı" ama "başarılı" bir geçiş mümkün kılmıştır.

Çok partili hayata geçiş deneyimimizin bu belirgin özellikleri, aynı zamanda demokratikleşme süreci üzerindeki pozitif ve negatif etkilerini de kısmen açıklamaktadır.⁵⁰ Demokrasinin gelişimi açısından pozitif bir değer ifade eden yönü, rekabetçi bir siyasal sistemin ve meşruiyet anlayışının yerleşmesi bakımından küçümsenemez bir mesafenin alınmış olmasıdır. Evrensel oy verme hakkının kabulü, iktidarın seçimle değişmesi gibi olgular, demokrasinin hayat tarzı olarak benimsenmesinde temel dönemeçlerden biri olmuştur. Tabii burada vurgulanmak istenen temsili demokrasinin asgari şartları olan bazı kurumların ve süreçlerin tek başına varlığı değildir. Esas önemli olan nokta, öncesi ve sonrasıyla 1950 seçimlerinin, siyasal ve entellektüel elitler ile topluma öğrettikleridir. İler Turan'ın işaret ettiği gibi, bu seçimler topluma iktidarın kendi oylarıyla değiştirebileceğini çarpıcı biçimde göstermiştir. Bu da siyaset olgusuyla ilgili bilgileri ve dolayısıyla beklentileri derinden etkilemiştir. Elitler ise iktidarın elde edilmesinin ve elde tutulmasının seçmenlerin çoğunluğunun rızasına (oyuna) bağlı olduğunu görmüşlerdir.⁵¹

Döneme negatif katkıları (mirası) açısından baktığımızda ise ilk göze çarpan şey, demokratikleşme sürecinin gelişimini engelleyen ya da sınırlandıran bazı kurumların ve geleneklerin varlığını sürdürmeleri olmuştur. Bunların bir kısmına hiç dokunulmamış, bir kısmı da yeterince dönüştürülememiştir. Özellikle iktidar muhalefet ilişkilerinde güven ve hoşgörü eksikliği, "iktidar hastalığı", parti içi demokrasi geleneğinin yokluğu, yeni bir "siyasal sözleşme" (anayasa) yapılamaması, bazı anti-demokratik yasaların varlığı ilk akla gelenlerdir. Burada hemen şu soru sorulabilir: Geçiş sürecinin bunları içermesi gerekir mi? Eğer gerekiyorsa bu mümkün müdür? Bütün bunlar, ancak demokratikleşmenin iç ve dış dinamiklerinin yeterince elverişli (teşvik edici) olması durumunda mümkündür. Zaten geçiş süreci, demokratik kurumların ve değerlerin yerleşerek kurumsallaşmasının zeminini hazırlayan bir dönemi ifade eder. Dolayısıyla

geçiş dönemlerinden olağanüstü bir beklenti içinde olmak, hayal kırıklığı yaratabilir. En azından sosyal ve ekonomik sorunların yol açtığı hoşnutsuzluğun giderek siyasal kurumlara ve örgütlere karşı bir güven bunalımına dönüşmesini teşvik edebilir.⁵²

Buna rağmen, şu değerlendirmeyi yapmak çok anlamlı olmasa bile yanlış da olmayacaktır: 1940'ların ikinci yarısında demokratikleşme yolunda biraz daha mesafe almak mümkündür, çünkü demokrasi konusunda bir "genel irade"nin oluşmuş olması, bir çok sınırlayıcı faktöre rağmen elverişli bir zemin yaratmıştı. Fakat siyasal elit ne bu doğrultuda sistematik bir gayretin içinde olmuş ne de böyle bir niyet beslemiştir. Bunun için, siyasal hayat, demokrasi tartışmalarının felsefi, kavramsal arka planın sınırlılığının da etkisiyle olsa gerek giderek seçim sistemi tartışmaları ile iktidarın değişimi sorununa hapsolup kalmıştır.⁵³ Gerçi seçim sistemi ve pratiğinin belli başlı siyasal aktörlerce kabul kabilebilir bir demokratik niteliğe sahip olması, demokrasiye geçişin bir ön şartıdır. Ancak tek başına yeterli bir unsur değildir.

Son olarak, demokratikleşme sürecinin merkezi öneme sahip problematiklerden biri durumundaki zihniyet boyutuna tekrar değinmek istiyorum. Çünkü demokratikleşme sürecinde ortaya çıkan "hayal kırıklığı" ya da "hoşnutsuzluk" duygusunun gelişimini besleyen tek başına sosyo-ekonomik sorunlar değildir. Özellikle demokrasiyi algılayış biçimi, bu sorunların demokrasiye ve siyasal kurumlara karşı güvensizliğe dönüşmesinde katalizör etkisi yaratan bir işleve sahiptir. Demokrasiye geçildiğinde bütün sorunların bir çırpıda ve kolayca çözümleneceği inancı (beklentisi) gibi, demokrasiye anlamı ve kapasitesi ötesinde mucizevi roller izafe edilmesi şeklinde tanımlanabilecek olan bu anlayış, 1945 yılından itibaren hem toplumda hem de elitler arasında yer etmeye başlamıştır.

Bu tür bir beklenti ya da demokrasiyi algılayış biçimi, aynı zamanda demokrasiden kolayca ümit kesilmesine neden olabilecek bir anlayışı içerdiği için, demokratikleşme süre-

cindeki en önemli bilişsel engellerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü genel bir arzu edilirliliği bulunsa bile, yeterli zihni ve kültürel donanımdan mahrum bir demokrasi, gereğince kök salamamış "zayıf" bir demokrasidir. Zaten entellektüel ve toplumsal desteğin istikrarlı ve aktif olabilmesi, sağlam bir zihniyet temelini varlığına bağlıdır. Bununla böyle bir inancın zamanla değil, bir çırpıda gelişip yerleşebileceği söylenmeye çalışılmamaktadır. Göz önünde bulundurulması gereken nokta, geçiş sürecinde şekillenmeye başlayan siyasal geleneklerin/değerlerin daha sonraki gelişmeleri büyük ölçüde etkilediğidir. ■

DİPNOTLAR

1. Son 20 yıl içinde öncelikle Güney Avrupa (İspanya, Yunanistan ve Portekiz) daha sonra Latin Amerika ülkelerinde demokrasiye geçiş fenomeninin ortaya çıkışı, bunu Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin izlemesi, konuyla ilgili literatürün bir hayli zenginleşmesine yol açmıştır. Bunlar arasında Türkçeye çevrilerek yayınlanmış önemli eserlerden bazıları şunlardır: Adam Przewoski, *Demokrasi ve Piyasa: Doğu Avrupa ve Latin Amerika'da Siyasal ve Ekonomik Reformlar*, Çev. İlder Turan, Ankara, 1995; Samuel P. Huntington, *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonunda Demokratlaşma*, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, 1993; Larry Diamond ve M. F. Platner, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Ankara, 1995; Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev. Zülfü Dicleli, İstanbul, 1994. Bu alandaki belli başlı literatürün ve teorik tartışmaların geniş bir değerlendirmesi için Doh Chull Shin'in "On The Third Wave of Democratization : A Synthesis and Evaluation of Recent Theory and Receach" (*World Politics*, October 1994, Num.1,s. 135-170) isimli makalesine bakılabilir.

Marksist perspektifin hakim olduğu çalışmalar arasında Samir Amin, Chomsky ve A.G. Frank'ın *Düşük Yoğunluklu Demokrasi* (Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, 1994) ile Nicos Poulantzas'ın *Portekiz, İspanya ve Yunanistan da Geçiş Süreci* (Çev. B.Yılmaz, İstanbul, 1981) isimli kitapları göze çarpmaktadır.

Telif eserler arasında ise özellikle şu çalışmalar zikredilebilir: Ergun Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Ankara, 1993; Aydın Cıngı, *Diktadan Demokrasiye*, İstanbul, (Tarihsiz) ile *Yapıt Dergisinin "Dünyada Demokrasiye Dönüş Özel Sayısı"* (Eylül-Ekim 1985, Sayı 12).

2. Bu rol bazen negatif yönde de olabilmektedir. İkinci Dünya Savaşı arasındaki gelişmeler bunun tipik bir örneğini oluşturur.

3. Demokrasilerin ve diktatörlüklerin tarihsel olarak ortaya çıkışı ve bu süreçlerin dönemlendirilmesi hakkında şu eserlere bakılabilir: Huntington, *a .g.e.*, s.10-27; Robert A. Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri*. Çev. Levent Köker. Ankara, 1993, S.297-308; Leslie Lipson, *Demokratik Uygarlık*, Çev. Haldun Güllalp ve Türker Alkan, Ankara, 1984, s. 65-74; Barginton Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, Çev. Şirin Tekeli ve Alaaddin Şenel, Ankara, 1989; Toktamış Ateş, *Demokrasi: Kavram-Tarihi Süreçler-ilkeler*, İstanbul, 1976.

4. Kabaca "uluslararası konjonktür" olarak tanımladığımız bu fenomenin arka planı ile etik olarak arzu edilir ya da kabul edilebilir bir şey olup olmadığı tartışmasının ayrıca yapılması gerekir. Burada, bir taraftan geçiş sürecindeki tartışmaların ve sancıların kaynaklarından birini oluşturduğunu; diğer taraftan da demokratikleşme sürecini hızlandırıcı bir işleve sahip olduğunu vurgulamakla yetiniyorum.

5. Barutçu, anılarında İkinci Dünya Savaşı yıllarında İnönü'nün Kayseri'ye yaptığı bir gezide halkın "açız" diye bağırarak otomobilinin üstüne çıktığını belirtmektedir. Barutçu aynı yerde Recep Peker'in o günlerde boşalan Dahiliye Vekilliğine atanmasının bu çerçevede bilinçli bir tercih olduğunu da yazmaktadır. Bakınız: Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılarım*, İstanbul, 1977 s.259-60.

6. O. Murat Güvenir, *2. Dünya Savaşında Türk Basını*, İstanbul, 1991, s. 199-207.

7. Bu dönemde doğrudan Milli Şef İnönü'nün siyasi elitin düşüncelerini öğrenmek amacıyla onlardan görüş istediği bilinmektedir. Bunların bir kısmının çok partili hayata sıcak bakmadığı, bir kısmının ise tedrici bir geçiş süreci önerdiği görülmektedir. Bakınız; Barutçu, *a.g.e.*, s. 283;

Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, İstanbul, 1964, s. 249.

8. İnönü'nün *Söylev ve Demeçleri*, İstanbul, 1946, s.388-90.

9. İnönü, 1945 Kasım'ındaki Meclis açış konuşmasında ise şunları söylemektedir; "... Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak, hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk Milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir... Bizim tek eksikimiz, Hükümet partisi karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geniş tecrübeler vardır... Demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi her milletin karakterine ve kültürüne göre bir çok özellikleri de vardır. Türk Milleti kendi bünyesine ve karakterine göre, demokrasinin kendi için özelliklerini bulmaya mecburdur." *Söylev ve Demeçler*. s.397-98).

10. *TBMM Zabıt Ceridesi*, İ; 20,3-2-1945, C.1 s. 126-131.

11. Feridun Cemal Erkin. "İnönü, Demokrasi ve Dış İlişkiler", *Milliyet*, 14 Ocak 1974.

12. *Ulus*, 20 Mayıs 1945.

13. Esat Öz, "Tek Parti Döneminde Çok Adaylı Seçimler ve Demokrasiye Geçiş, 1931-1945", *Bülten*, Nisan 1991, Sayı 9.

14. Demokrasiye geçiş ve demokratikleşme süreçlerinde siyasal bölünmelerin ve hizipçiliğin yeri ve önemli konusunda *Democratization* Dergisinin "Factional Politics and Democratization" özel sayısına (Spiring 1995, Vol. 2, Num. 1); Arnavutluk örneği için ise Esat Öz ve Ceren Sarısaltuk, "Arnavutluk'ta Demokrasiye Geçiş Süreci" (*Avrasya Dosyası*, İlkbahar 1994) isimli makaleye bakılabilir.

15. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren bir çok kez gündeme gelen Toprak Reformu sorununun 1945 yılı içinde çözümlenmeye çalışılması anlamlıdır. Ömer Lütfü Barkan, bu düzenlemeyle ilgili incelemesinde, halk yığınlarının iktisaden de hür bir hale gelmesi ve demokrasinin kuru laftan ibaret bir rejim olarak kalmaması için Toprak Reformunun bir zaruret olduğunu belirtmiştir. O. L. Barkan, *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Ziraî Bir*

Reformun Ana Meseleleri, İstanbul, 1946, s.5-6.

16. Dörtlü takririn metni ve CHP bünyesindeki rahatsızlıklar konusunda bakınız: Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara, 1959, s. 432-436; Rıfkı Salim Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)*, s. 37-39 ve 241-244.

17. MKP'nin fiilen açılışı, 27 Ekim 1945 tarihinde parti genel merkezinde düzenlenen törenle olmuştur. *Vatan*, 28 Ekim 1945.

18. *Tan*, 21 Ağustos 1945.

19. *Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi*, İstanbul, 1945, s. 1-11 ve 22-23 ; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952, s. 638-645.

20. Örneğin *Tan* gazetesinin bu dönemdeki bir haber başlığı, "Ciddi Partiler İstiyoruz" şeklinde formüle edilmiştir. (25 Ağustos 1945).

21. Samet Ağaoğlu, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri.*, İstanbul, 1972, s. 45.

22. DP'nin kuruluşu ve gelişimi hakkında bakınız: Cem Eroğul, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, Ankara, 1970; Kandemir, *En Büyük Siyaset Fırtınası*, İstanbul, 1956; Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul, 1991.

23. DP'nin İstanbul İl örgütünün kurucu başkanı Kenan Öner, anılarında DP'nin gelişim sürecinden söz ederken halkın teveccüh gösterdiğini, ancak parti faaliyetlerine katılmadığını uzun uzun anlatmaktadır. DP'nin kuruluşundan 26 Mayıs 1946 tarihinde yapılan Belediye seçimlerine kadar geçen dönemde İstanbul'daki 16 ilçeden 6'sında, 48 bucaktan ise sadece bir- ikisinde müteşebbis heyeti bulabildiklerini belirtmektedir. Bakınız; Kenan Öner, *Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi*, İstanbul, 1948, s. 13,19, 35-36; Emrullah Nutku, *Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar (1946-1958)*, İstanbul, 1979, s.15-17,20.

24. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.IV, İstanbul, 1970, s.7.

25. Buradaki bilgiler Kasım 1944- Mayıs 1945 tarihleri arasındaki *Vatan*, *Ulus*, ve *Tan* gazeteleri koleksiyonlarından derlenmiştir.

26. *Ulus*, 11-12 Mayıs 1946. Ayrıca bakınız: Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, C.I. Ankara, 1965. 159-162.

27. *Ulus ve Tasvir*, 10-20 Temmuz 1946.

28. Uran, *a.g.e.*, s.448.

29. 1946 Seçimleri demokrasi tarihimizin en tartışmalı seçimlerinden biridir. Dönemle ilgili hatıraların yanında şu kaynaklarda ayrıntılı bilgi mevcuttur: *Kongreye Arzulunan İl Müteşebbis Heyeti Raporu*, DP İst. İl Id. Kur. Başkanlığı, İstanbul, 1947; Haydar Kıran, *1946 Seçimleri ve Senirkent Faciası*, İstanbul, 1976.

30. Samet, Ağaoğlu, *Siyasi Günlük: DP'nin Kuruluşu*, İstanbul, 1992, s.41-49.

31. Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967, s. 150.

32. Uran, *a.g.e.*, s. 456-458.

33. Recep Peker kabinesi etrafında dönen tartışmalar konusunda daha geniş bilgi için bakınız: Burçak, *a.g.e.*, s. 97-104; Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul, 1970, s.189-221; Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, İstanbul, 1982, s. 70-76.

34. *Tasvir ve Cumhuriyet*, 8-12 Ocak 1947; Orhan Mete, *Bütün Tafsilatıyla ve Akisleriyle Demokrat Partinin I. Büyük Kongresi*, İstanbul, 1947; Eroğul, *a.g.e.* s. 24-27. Nadir Nadi, bu DP Kongresini "kurucu meclis" toplantısına benzetmiştir. Bakınız ; "Hürriyet içinde İstibdat", *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1947.

35. Mete, *a.g.e.*, s. 14-15.

36. Bu fikirler nedeniyle rapora "demokrasi-nin alfabesi" benzetmesi yapılmıştır. Nadir Nadi, "Demokrasinin Alfabesi" *Cumhuriyet* 10 Ocak 1947. DP'ye yakın bir isim olan Mümtaz Faik Fenik ise kararın "Atlantik Şartı" gibi tam bir demokrasi beyanname olduğunu, verilen bu tarihi karar sonucunda kongrenin bir parti kongresi olmaktan çıktığını ve bir "Müdafai Hukuk" kongresi genişliği ve manzarası kazandığını belirtmiştir (*Vatan*, 12 Ocak 1947).

37. Benzeri bir değerlendirmeyi zamanın CHP yöneticileri tarafından da yapılmıştır. Örnek olarak bakınız: Nihat Erim, "Demokrat Parti Kurultayı", *Ulus*, 7 Ocak 1947.

38. Burçak, *a.g.e.*, s.119.

39. Karpat, 1947 yılının ilk yarısında Truman Doktrini'nin gündeme gelmesiyle birlikte ABD Kongresi'nde ve basın organlarında Türk demokrasinin eksilikleri ve sınırlılıkları konusunda sert eleştirilerin dile getirilmesinin 12 Temmuz'un sembolize ettiği gelişmelerin ortaya çıkmasında hatırı sayılır bir rolü olduğunu belirtmektedir. Karpat, *a.g.e.* s. 164-165.

40 DP içindeki muhalefetin 12 Temmuz Beyanname'sine bakışını yansıtan bir çok örnek bulunmaktadır. Daha ileride meydana çıkacak olan Millet Partisi hareketinin temel görüşlerinden biri beyanname ilgili eleştiriler üzerine bina edilmiştir. Başka bir örnek DP'den ayrılan milletvekillerinin oluşturduğu "müstakil demokratlar" hareketidir. Geniş bilgi için bakınız: Müstakil Demokratlar Grubu, *Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler*. Ankara, 1949.

41 Kurultayda yapılan tartışmalar ve alınan kararlar yayınlanmıştır. Oldukça hacimli olan tutanaklar, CHP bünyesindeki arayışların ve grupların analizi açısından mükemmel bir başvuru kaynağıdır. (*CHP Yedinci Kurultay Tutanağı*, Ankara, 1948).

42 Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Müstakil Demokratlar Grubu, *a.g.e.*, s. 25-70; Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 88 vd; Nutku, *a.g.e.*, s.74-102.

43 DP içindeki gruplaşmaların geçmişi partinin kurulduğu günlere kadar uzanır. 1946 yılında iki ana hizbin şekillendiğini söylemek mümkündür. Birincisinde Kenan Öner ile Sadık Aldoğan'ın, diğerinde ise Fuat Köprülü ile Adnan Menderes'in başını çektiği bu gruplaşmanın temel mücadele alanı İstanbul İl ve İlçe örgütleri ile Büyük Kongre olmuştur. Gözlemlenebilen temel farklılık ise, İnönü ve CHP yönetimiyle ilişkiler ile muhalefet etme dozajı konusunda ortaya çıkmaktadır.

44 MP'nin kuruluş ve gelişimiyle ilgili olarak, 30, 31 ve 33'nolu dipnotlardaki kaynaklardaki kaynakların yanında şu esere de müracaat edilebilir; Haydar Seçkin, *Olaylar ve Belgelerle 1946 Seçimleri ve Yakın Demokrasi Mücadelemiz*, İstanbul, 1990.

45 Burçak, *a.g.e.* s. 168-178.

46 Haluk Ülman, "Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz" *AÜSBF Dergisi*, Haziran 1957, No: 2, s., 47-56.

47. 1950 seçimleri dönemindeki propaganda faaliyetleri ve seçim sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: *Aydın Tarihi*, Mayıs, 1950, s. 12-101.

48. Bu kavramların kullanımı ve seçim sonuçlarının yorumlanması konusunda eski ve yeni tarihli şu iki çalışmaya bakılabilir, Turgut Omay, *Beyaz İhtilal*, Ankara, 1950; Mustafa Erdoğan "Türk Demokrasisinin Doğum Tarihi: 14 Mayıs" *Yeni Forum*, Temmuz 1992, s. 39-42.

49. Tabii burada, "Geçiş sürecinin radikal (devrimci) bir dönüşümü içermesi mümkün müydü?" ve "Böyle bir durumda sonuçları neler olurdu?" soruları akla gelmektedir. Ayrı bir incelemenin konusu olan bu sorulara, ilk planda, siyasal kültür, sivil toplumun güçsüzlüğüyle ters orantılı bir bürokratik/ siyasal yapının varlığı ve uluslararası güvenlik sorunları gibi dinamiklere bakarak "köklü bir değişim süreci" ihtimalinin çok zayıf olduğu şeklinde cevap verilebilir. Ayrıca diğer demokrasiye geçiş deneyimlerine bakıldığında "başarılı bir geçiş" in sosyo-politik güçler arasındaki uzlaşmaya ve işbirliğine bağlı olduğu görülmektedir.

50. Demokrasiye geçiş üzerine yapılan çalışmalar, geçişin özelliklerinin yeni rejimin niteliklerini büyük ölçüde belirlediğini ortaya koymaktadır. Özellikle O Donnel ve Schmitter'in çalışması bunu göstermiştir. Adam Przeworski de bazı çekinceler koymakla birlikte bu görüşe katılmaktadır (*Demokrasi ve Piyasa* s.95-96).

51. İlder Turan, "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", E. Kalaycıoğlu ve A.Y. Sarıbay (Der.), *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, İstanbul 1986, s. 473.

52. Son yirmi yıl içinde gözlenen geçiş süreçlerinin hemen hepsinde hoşnutsuzluk, ya da

hayal kırıklığı olgusuyla karşılaşmaktadır. Demokratikleşmeyi zora sokan zaman zaman sekteye uğratan bu durum, demokrasiye ve kurumlarına güvenin azalması, otoriterizme (geçmişe) özlem duyulması, küçük partilere yönelik seçmen kayması gibi siyasal istikrarsızlığı besleyen bir değer krizini ve arayışı ifade etmektedir. Bu konuda geniş bilgi ve tartışmalar için bakınız: Karen L. Remmer, "The Political Impact of Economic Crisis'in Latin America in the 1980, s *American Political Science Review*, Septemper 1991, Vol, 85, No 3, s. 777-797; Huntington, *a.g.e.s.* 246-262; Özbudun, *a.g.e.*, s. 178-184; Przeworski, *a.g.e.* s.173-180.

53. Bunun "küçük" ama önemli olan birkaç istisnasından biri Ahmet Hamdi Başar'ın bu dönemde yayınlanmış iki eseridir. Başar, eserlerinde, bazı demokrasi dışı temalar ve öneriler içerse de samimi düşüncelerini ortaya koymuş; kuru bir demokrasi savunuluculuğuna soyunmayarak "modaya" iltifat etmemiştir. Başar iki kitabında da Türkiye'nin , demokrasinin yerleştirilmesi için gerekli olan ekonomik ve sosyal temellerden mahrum olduğunu, dolayısıyla sağlıklı bir demokrasinin inşası için bilinçli sosyal ve ekonomik politikalara ihtiyaç bulunduğunu göstermeye çalışmıştır. Yine bu çerçevede demokrasinin hem "mucizevi bir ilaç" olarak algılanmasının, hem de salt biçimsel yönüyle tanımlanıp kavranılmasını eleştirmiştir. Başar'ın eserlerinin, bu bakış açısıyla okunduğunda anlamlı birer demokrasi ve demokratikleşme yorumu olarak değerlendirilebileceğini düşünüyorum. Bakınız: *Hürriyet Buhranı*, İstanbul, 1946 ve *Demokrasi Buhranı; Demokrasimizin Geçirdiği Buhranlar ve Neticeleri Hakkında Bir Tahlil* , İstanbul, 1956.